

Tıbbî Folklor Uygulamaları

Miyase Güzel Yanpınar¹

Özet

Tıbbî folklor halk biliminin inceleme alanlarından biridir. İnsanoğlunun varoluşundan itibaren başlayıp bugüne kadar devam eden bir araştırmaya ve çalışma alanıdır. Sağlık problemleri yaşayan insanlar geleneksel tedavi yöntemlerine başvurarak hastalıklarına çare bulmaya çalışmışlardır. Denenmiş olan ve olumlu sonuçlar veren bu yöntemler zamanla bazı değişim ve eklemelerle birlikte nesilden nesle aktarılıp varlığını korumaya devam etmiştir. Bugün insanların hastalıklara, modern tıbbın yanı sıra herhangi bir tedavi merkezine başvurmadan kendi yöntemleriyle sağaltma yaptıkları bazen de kutsal kabul edilen ziyaret mekânlarına başvurdukları görülmüştür. Ayrıca kutsal bir güce sahip olduğuna inanılan ocaklara da gittikleri bilinmektedir.

Artan ve nedeni saptanamayan rahatsızlıkların giderilmesi için başvurulan yöntemler “tıbbî folklor” adı altında kümelenmiştir. Bu tedavi oturumları alanında uzman ocaklı kişiler tarafından yapılmaktadır. Anadolu’nun tampon bir bölgede bulunması bu coğrafyada birçok gelenek, görenek ve inanın da yaşanmasına aracı olmuştur. Tıbbî folklor da bu inanış yapısından yalnızca bir tanesidir. İnsanlar edindikleri tecrübeler sayesinde kendilerinde oluşan hastalıkları, dinsel/büyüsel unsurlarla ve çeşitli materyallerle gidermek istemiştir. Bu çalışmada tıbbî folklor sisteminin dünü ve bugünü hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Devamında hayvansal, madensel ve bitkisel materyallerin Türk kültüründeki bağlantısı ve tıbbî folklor ile olan ilişkisi açıklanmıştır.

GİRİŞ

İlkel dönemlerden itibaren insanlar karşılaştıkları hastalıklarla mücadele etmek için birçok yol denemiştir. Bunun en temel amacı ölümsüzlüğü istemektir. İnsan, bu dünyada kalmak istemiş ve bilmediği bir âleme geçiş yapacak olmaktan korkmuştur. Bu dönemde insanların birincil kaygısı

1 Türk Halk Edebiyatı. Dr., Ankara Üniversitesi Antalya Temsilciliği.
İletişim: drmiyaseguzel@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0588-877X

dünyayı algılamak ve yaşanan/yaşanacak musibetleri başlarından savuşturmak olmuştur. Deneyerek hastalıkları tedavi yöntemleri bulmaya başlamıştır. Bu yöntemler zamanla sistemleşmiş ve günümüze kadar gelebilmiştir. Günümüzde ani ve hızlı bir şekilde türeyen ve henüz adı bile konulmayan rahatsızlıkların doğal olarak tedavi yöntemleri de belli değildir. Bu sebepten dolayı modern tıptan umduğunu bulamayan her yaştan ve meslekten insanlar halk hekimlerine başvurmaktadır. Halk hekimliği ciddi bir tecrübeyi ve ardından da kalben inancı gerektirir. Kişinin can sağlığını koruyan ve ahlaki değerlerine karşı gelmeyen her türlü tıbbî folkloru talep eden kişilere uygulamakta bir sakınca görülmemektedir.

Çalışmasının konusu tıbbî folklor oturumlarını değerlendirmek ve geçmişi ile bugünü arasında bir karşılaştırma yapmaktır. Halk hekimliği insanoğlunun varoluşundan itibaren devam eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk hekimliği modern tıp olanaklarının yetersizliği nedeniyle veya kişinin doktora gitmek istememesi sonucu halkın tedavi amacıyla geleneksel yöntemler kullanarak ve bunları geliştirerek gözlem ve tecrübe sonucu uygulanan işlemler bütünüdür. Araştırmada nitel araştırma analizi yöntemlerinden *etnolojik araştırma* kullanılmıştır. Etnolojik araştırmada insan davranışlarının arkasında, bireysel amaç ve bireylerdeki değer yargılarının var olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu nedenle sosyal olayların, durumların ya da bireylerin davranışlarının anlaşılması için insanların olayları algılayış biçimlerinin analiz edilmesi gerekmektedir (Aydın, 2018: 63).

1. Lisansüstü Halk Hekimliği Çalışmaları Bibliyografyası

Halk hekimliği alanında önemli bir araştırma tezi olan bibliyografi çalışması 1991 yılında Asiye Iraz Savun tarafından hazırlanan *Türkiye’de Folklor Dergilerinde Yer Alan Tıbbî Folklor Makaleleri Bibliyografyası* başlıklı yüksek lisans tezidir. Tez, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana bilim Dalı’nda Doç. Dr. Ayten Altınbaş danışmanlığında hazırlanmıştır. Tezin internet erişimi kapalı olup NEÜ aracılığıyla TÜBESS üzerinden temin edilmiştir. Alan dışı dikkat çeken bir diğer çalışma Şükrü Arasan tarafından 2014 yılında hazırlanan *Savur (Mardin) Yöresinde Halk Hekimliğinde Kullanılan Bitkiler ve Kullanım Alanları* başlıklı yüksek lisans tezidir. Tezde Mardin halk hekimliğinde kullanılan bitkilerin tanımları ve işlevleri hakkında bilgi verilmiştir. Tez, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü bünyesinde bulunmaktadır.

Tez içerisinde “Halk Bilgisi Haberleri, Çorumlu, Türk Folklor Araştırmaları, Sivas Folkloru, Türk Folkloru Halk Kültürü, Folklor ve

Etnografya Araştırmaları ve Türk Folkloru Belleten” dergileri kaynak olarak kullanılmış ve giriş bölümünde bu dergiler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra künyelerin yazar soyadlarına, makale adlarına, dergi adlarına, konularına ve yörelerine göre dizinleri yapılmıştır. Makale dizinleri tezin 59-96 sayfalarında verilmiş olup toplam 297 adet çalışma gösterilmiştir. Bu çalışmalar arasında Yavuz Bülent Bakiler’in “Sivas’ta Batıl İtikatlar”, Şükrü Elçin’in “Al karısı Kars’ın Tuzla İlçesine Bağlı Dirli ve Civar Köylerde Mevcut İnanç (1965)”, Nevzat Gözaydın’ın “Deriye Çekme (1967)”, Abdülkadir İnan’ın “Al-Bastı, Al karısı Üzerine Bir Etüd (1962)” ve Saim Sakaoğlu’nun “Bayburt’ta Sağlık Folkloru (1973)” isimli çalışmaları bulunmaktadır. Ulusal Tez Merkezi² web sitesinden yapılan lisansüstü bibliyografya çalışmasında toplam 75 adet tez çıkarılmıştır. Bu tezlerinde 64 tanesi yüksek lisans, 11 tanesi de doktora tezidir. Aşağıdaki liste alfabetik olarak yazarların soyadlarına göre düzenlenmiştir.

1.1.1. Yüksek Lisans Tezleri

- 1) AKPINAR, BAHAR. (2020). Sağlık-Kültür İlişkisi Ekseninde Ocak Kültürü ve Halk Hekimliği: Eskil-Aksaray Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- 2) ALADAĞ, AMİNE. (2021). Iğdır Yöresi Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Iğdır.
- 3) ALGAN, Fatih. (2023). Midyat’ta Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- 4) ALTINDAĞ, NERİMAN. (2021). Siirt’in Kurtalan İlçesinde Halk Hekimliği Uygulamaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- 5) ARASAN, ŞÜKRÜ. (2014). Savur (Mardin) Yöresinde Halk Hekimliğinde Kullanılan Bitkiler ve Kullanım Alanları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- 6) ARSLAN, MİNE. (2020). Halk Hekimliği Bağlamında Ocaklar: Karaman Yöresi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- 7) ARSLAN, ALİ. (2022). Isparta ve Çevresinde Halk Hekimliği Uygulamaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- 8) ASLAN, MEHMET YUSUF. (2018). Silvan (Diyarbakır)'da Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- 9) AŞGA, ELİF. (2023). Halk Hekimliği Uygulamaları: Van Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- 10) ATAHAN, OKAN. (2019). Hayat Yöresi Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- 11) BASBAĞ, SEMA. (1993). Halk Hekimliğinde Kullanılan ve Halk Ağzından Derlemeler Sözlüğünde Yer Alan Tıbbi Bitkiler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- 12) BAYSAL, NAGİHAN. (2014). Gelenek ve Değişim Ekseninde Trabzon Halk Hekimliği Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- 13) BAYSAN, MÜNİRE. (2016). Kütahya ve Çevresinde Halk Hekimliği İle Ocak Kültü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- 14) BERBER, ŞULE. (2021). Çankırı'da Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Türbeler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- 15) BOZYİĞİT, NURAY. (2011). Gaziantep'te Halk Hekimliği (Merkez). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- 16) BULUT, ALİ. (2018). Kilis Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- 17) CİVELEK, SEZAI. (2007). Trabzon Yöresinde Yetişen ve Halk Hekimliğinde Kullanılan Doğal Odunsu Taksonların Peyzaj Mimarlığında Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

- 18) ÇANLI, EROL. (2018). Selendi (Manisa) Halk Hekimliği Çalışması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- 19) ÇETİN, ŞAZIYE. (2023). Giresun Dereli İlçesindeki Halk Hekimliği ile İlgili İnanış ve Uygulamaların Geçmişten Bugüne Yansımaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ardahan.
- 20) ÇETİNEL, ERCAN. (2019). Erdemli’de Halk Hekimliği Uygulamaları ve İnanışları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- 21) ÇEVİK, BÜLENT. (2008). Konya’da Halk Hekimliği Uygulamalarının Dünü ve Bugünü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- 22) DAĞ, MEHMET. (2019). Şanlıurfa (Merkez) İli Halk Hekimliği Araştırması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- 23) DİŞ, YUSUF. (2018). Erzurum İli Horasan İlçesinde Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- 24) EPREM, MESUT. (2019). Bingöl Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- 25) ER, TÜLİN. (2005). Elazığ’daki Halk Hekimliğinde Ocak Anlayışı ve Buna Bağlı İnanışlar ve Uygulamalar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- 26) EROL, EMİNE. (1999). Halk Hekimliği ve Elmalı’daki Halk Hekimliğiyle İlgili İnanış ve Uygulamalar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 27) ERSOY, NERMİN. (1986). Bursa Tıbbi Folklorunda Kırık-Çıkıkla İlgili Tedavi Yöntemlerinden Örnekler ve Modern Tıp Bakımından Bazı Sonuçlar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- 28) GÖNENÇ, ALPASLAN. (2011). Antalya İli Korkuteli İlçesinde Halk İnanışları ve Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- 29) GÖRGEN SATIR, SEVER. (1994). Muğla'da Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 30) HAMARAT, HANDAN. (2020). Bingöl Halk Hekimliği ve Sağlık ve Terminolojisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl.
- 31) KOÇ, HALİMENUR. (2019). Balıkesir'de Sağlıkçı Ocaklar ve Halk Hekimliği Uygulamaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- 32) KÖPRÜDÜZ, İBRAHİM HALİL. (2019). Siverek Halk Hekimliği Uygulamaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- 33) KÖSEMEK GÜLENC, KÜBRA. (2022). Ankara İli Bala İlçesi Halk Hekimliğinde Ocak Geleneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- 34) KURUM, UYGAR. (2008). Düziçi'nde Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- 35) KÜÇÜKAY AKTAŞ, TUĞÇE. (2019). Artvin Merkez Köylerinde Halk Hekimliği Uygulamaları (Derleme, İnceleme, Tasnif). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin.
- 36) ÖLMEZ KOKSUN, AZİZE. (2019). Kürtlerde Halk Hekimliği ve Halk İnanışları Hakkari Rındık (Geçimli) Köyü Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- 37) ÖNGEL, GÜLNUR. (1997). Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- 38) ÖZASLAN, AYŞEGÜL. (2012). Halk Hekimliğinde Ocaklık Kurumu ve Araban (Gaziantep) ilçesi Örneğinde Kadın Ocaklar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- 39) ÖZDAMAR, MELİH. (2019). Diyarbakır Halk Hekimliği ve Kültürümüzdeki Yeri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- 40) ÖZGEN, ZÜBEYDE NUR. (2007). Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- 41) ÖZEN, LEMAN. (2024). Cizre Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mardin.
- 42) ÖZKAN, MUHAMMED ESAD. (2019). Anamas Yöresi Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- 43) SARIAYDIN, NUHİLE. (2021). Elazığ İli Baskil İlçesi Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- 44) SAVUN IRAZ, ASİYE. (1991). Türkiye’de Folklor Dergilerinde Yer Alan Tıbbi Folklor Makaleleri Bibliyografyası. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- 45) SAYGI, ELİF. (2018). İnebolu Halk Kültüründe Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- 46) SHUKUR, MOHAMMED IHSAN. (2021). Kerkük Türkmenleri Arasında Yaşayan Geleneksel Halk Hekimliği Uygulamaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- 47) SİNOĞLU, SÜMEYRA. (2017). Rize İlinde Geleneksel Halk Hekimliği Uygulamaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- 48) SOYDEMİR BAŞTÜRK, HATİCE. (2019). Dinar ve Çevresinde Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 49) ŞENTÜRK, MERCAN GÖKÇE. (2019). İslahiye’de (Gaziantep) Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

- 50) TALİ, AYŞE. (2023). Kars/Sarıkamış Halk Hekimliği Halk Baytarlığı ve Halk İnanışları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- 51) TAVUKCU, HİLAL. (2017). Geleneğin Yeniden Keşfi Bağlamında Halk Hekimliği (Ankara Kent Örneği). (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 52) TEMİZSOYLU, AYDIN. (2012). Ankara'da Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 53) TORUN, CANDAN. (2002). Halk Hekimliği ve Çankırı'daki Halk Hekimliği İle İlgili İnanış ve Uygulamalar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 54) TOZLU, SÜMEYRA. (2017). Çorum İli Halk İnançları ve Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin.
- 55) TUĞRA, AHMET. (2019). Mudurnu (Bolu) Yöresi Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 56) TUTAR, KÜPRA. (2021). Çivril İlçesinde Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Iğdır.
- 57) UÇAK, SALİH. (2007). Ergani'de Eski Türk İnançlarının İzleri ve Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- 58) UĞURLUEL, HİLAL. (2024). Elmadag'da Ocaklık Geleneği ve Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- 59) UMAN, TUBA. (2023). Diyarbakır Merkez ve Çevresi (İlçeleri) Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Batman.
- 60) UYAR, AKIN. (2013). Halk Hekimliği Kapsamında Yozgat Ocakları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- 61) ÜLGER, ZÜLEYHA. (2012). Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

- 62) ÜNAL, ÖMER. (2019). Hatay'ın Dörtüol İlçesinde Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Muş Alparılan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş.
- 63) YETKİN, FİGEN. (2022). Bitlis'te Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- 64) ZORLUER, SELİM. (2018). Çayıralan (Yozgat) Yöresinde Halk Hekimliği ve Halk İnançları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

1.1.2. Doktora Tezleri

- 1) ASHIRKHANOVA, KARLYGASH. (2019). Kazakistan'da Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- 2) ATEŞ, FATMA. (2015). Adana Halk Hekimliğinde Ocak Kültü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 3) AVCIOĞLU, İlker. (2022). Geçmişten Günümüze Giresun İli Halk Hekimliği İnanış ve Uygulamaları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- 4) ÇİFÇİ, TEKİN. (2019). Adıyaman ve Çevresinde Halk İnançları ve Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- 5) DAĞI, FAHRİ. (2013). Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- 6) KAPLAN, HAKTAN. (2021). Bolu ve Düzce Halk Kültüründe Türbe ve Ziyaret Yerleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- 7) KİYAT, ARZU. (2022). Oş Bölgesi Kırgız Türklerinde Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- 8) SEVER, MUSTAFA. (2001). Mersin ve Yakın Çevresinde Halk İnançları ve Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- 9) ŞEVLİ, DERYA. (2023). Uygulamalı Halk Bilimi Bağlamında Van ve Çevresinde Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- 10) TEKEL, FATİH. (2021). Kırıkkale Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Türbeler. (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- 11) ÜNALAN, ÖZLEM. (2021). Alanya’da Halk Hekimliği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.

2. Halk Hekimliğinin Kaynakları ve İşlevi

2.1. Tıbbî Folklorun İnsanlar ve Hayvanlar ile Etnografik Bağlantısı

Halk hekimliği etrafında oluşturulan inanmalar uzun yüzyılların gözlemler, deneme-yanılmalar ve tecrübeler birikimidir. Tıp ve teknolojinin gelişimine rağmen geçerliliğini korumaya devam etmektedir. Köy ve kasabalarda hasta olan bireylerin tedavisi için anında doktora ulaşamamakta, öncelikle halk hekimliği yöntemlerine başvurulmaktadır. Halk hekimliği uygulamalarına insanlar farklı nedenlerle yönelmektedir. İnsanlar doğumdan ölümüne kadar sağlıklı bir şekilde doğal ürünlerle beslenmek istemekte ve üstesinden gelemediği sağlık problemleri için de halk hekimliği uygulamalarına başvurmaktadır. Geçmişteki halk hekimliği uygulamaları hakkında bilgi ve tecrübesi olan insanlar, aynı veya benzeri hastalıklarla karşılaştıklarında tecrübelerini ortaya koyarak rahatsızlıkları gidermeye çalışır. Bu konuda aynı toplumda yaşayan insanlar birbirinin eksikliklerini gidererek iş birliği kurarak hastalığı sağaltır. Özellikle ocak sahibi, yaş olarak tecrübeli kimseler, bildiklerini yeni nesillere aktarmaya devam etmektedir. Ocaklı kadınların el alarak ocaklığa devam ettirmesi, kan bağının olup olmaması vb. sorunlar folklor çalışmalarında çözüme muhtaç sorulardır. İsviçreli psikiyatri uzmanı C.G. Jung’un “büyükanne arketipi” tanımı ocaklı kadınlarla ilişkilendirilmiştir.

Anne arketipinin özellikleri “annelik” ile ilgilidir: dışının sihirlî otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirlî dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çakaran ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan... (Jung, 2005: 22).

Ocaklı kadınların aynı zamanda bilge bir yönleri vardır. Ocak sahiplerinin geleneği devam ettirmede üstlendikleri bu bilgelik, onları aynı zamanda koruyucu ve yol gösterici olmaya sevk etmiştir. Ocaklı kadın, gelen hastayı ilk olarak psikolojik açıdan rahatlatmakta ve hastayı tedaviye hazırlamaktadır. Temelinde ocakları, kırık-çıkıkçaları, şifalı suları ve dinî ziyaret yerlerindeki uygulamaları barındıran halk hekimliği uygulamaları, görüldüğü toplumun inanış ve düşünüş yapısını yansıtır. Sosyo-kültürel temalı bu anlayışa göre, gelir ve eğitim seviyesi yüksek insanların da gelir seviyesi düşük, eğitim düzeyini asgari ölçüde tamamlayabilmiş insanların halk hekimliği uygulamalarına başvurdukları görülmektedir. Artık hiçbir çaresi kalmamış, tedaviye ulaşamamış bu gruplardaki bireyler *bir umut, bir de bunu deneyelim* düşünceleri ile halk hekimlerine başvurmaktadır.

David J. Hufford *Halk Hekimleri* başlıklı yazısında kurbağa ve siğil örneğini vermiştir. Yazara göre “Kara kurbağasına dokunmak siğile neden olur.” (Hufford: 2007: 73) sözü tecrübe edilmemesi gerekçesiyle güvenilir değildir. Aynı çalışmanın devamında “Kara kurbağasının derisi tümüyle tümsekli ve siğillerle kaplanmış gibi olduğu için, kimi insanların kara kurbağasına dokunması siğillere sebep olur.” (Hufford: 2007: 73) sözü ise bu deneyimi yaşayan insanları ifade eder. Bunun sonucunda siğil ocakları ile tedavi yöntemleri kurulur.

Modern tıbbın sağlık sistemleri hastalarda gözle görülme bir iyileşme sağlar. Hematoloji, Kardiyoloji, Dermatoloji gibi birimlere ayrılan sağlık sisteminde tek bir nokta hedef alınmıştır. Akademik hekimlikte görülen bu sistem bireyler için tek taraflı bir tedavi sürecini içerir. Bu tedavi sırasında bedenin diğer bölgelerinin hasar görmesi mümkündür. Halk hekimliği uygulamalarında bedenin tamamının iyileştirilmesi asıl hedeftir. Burada içten dışa, genelden özele bir rahatlatma söz konusudur. Bireylerin ilk önce modern tıbbı başvurdukları, buradan çözüm bulamadıkları takdirde halk hekimlerine yöneldikleri de bilinmektedir. Halk hekimleri sağaltmalarını dinî bir forma büründürerek *Allah rızası için* yapsa da onların bir karşılık bekledikleri aşikârdır. Samimi duygular ile hekimlik yapan kimseler bu karşılığa bir değer biçmeden, karşı tarafın *Gönlünden ne koparsa* düşüncesiyle hareket etmesini bekler. Çoğunlukla para verildiği gibi gıda ürünleri ve seccade de takdim edilmektedir. Bazı halk hekimleri ise *Allah razı olsun desin yeter* düşüncesiyle karşılık almaktan kaçınmaktadır.

Tibbî folklorla başvurulmasında doktora gidecek ekonomik gücün olmaması, hastalıkların tedavilerinin doktora gidilmeden de yapılabileceği düşüncesi etkilidir. Bugün sağlık kurum ve kuruluşlarına ulaşmak kolay olsa da halk arasında buna gerek kalmadan halk hekimleri tarafından tedavi

edilme güveni vardır. Ayrıca insanların kırsal alanlarda tarım ve hayvancılık ile uğraşması hastaneye ulaşımını engellemektedir. Bugün çocuk sahibi olmak isteyen çiftler modern yöntemlerle başvurmakta fakat bu tedavilerin yanında bir de geleneksel yöntemlere yönelmektedir. Örneğin bel çektirme, buhara oturtma vb. geleneksel yöntemlerle ile modern tıp yöntemleri desteklenmektedir. Diğer bir örnekte ise türbelere gidilmekte, adaklar adanmakta, yatırların olduğu mekânlarda uyuma ve namaz kılma eylemleri gerçekleştirilmektedir. Bunların sebepleri daha çok fiziki bir hastalıktan ziyade maddi veya manevi sıkıntılar, istekler, dilekler vb. unsurlar olabilmektedir (Kaplan, 2022: 86).

Tıbbî folkloru tedavi yöntemleri ruhsal ve fiziksel olarak iki grupta ele alınmıştır. İlki fiziksel kaynaklı rahatsızlıklardır. İkincisi ise fiziksel olarak tanımlı olmayan, büyü, sihir vb. negatif durumlara maruz kalınan rahatsızlıklardır. Bu durumlarda çentme, sıvama gibi geleneksel tedaviler yapılmaktadır. Mitolojik çağlardan itibaren hayvanlar ve insanların bir arada bulunmaları, insanların hayvanlara karşı korku ile karışık saygı duymaları birbirlerini anlayıp tanımalarına bakımından önemlidir. Bu nedenle insanların hayvan merkezli tecrübeleri ve bilgileri oldukça fazladır. Ocaklara ve ziyaret yerlerine insanların başvurmada etkili olan diğer bir sebep ise referanstır. Bu durumda daha önce geleneksel yöntemlere başvuran ve şifa bulan insanların tecrübeleri dinlenmekte, onların sağlık durumları gözlenmektedir. Anne, baba gibi yakın akrabadan bu bilgilerin öğrenilmesi, hastalık ve sorunla ilgili çevrenin yönlendirmesi, insanların sağlık güvencesinin olmaması, maddi kaygılar, doktora gidildiği hâlde çözüm bulanamaması, doktorların tavsiyesiyle modern ilaçların yanında şifalı bitkilere ve ocaklara başvurulması; televizyon, kitap, gazete, dergi ve sosyal medya gibi kitle iletişim araçlarının halk hekimliğine ev sahipliği yapması, endüstriyel ilaç ve ürünlerin yıkıcı etkileri, doğallığın çekici olması ve çaresizlik nedeniyle insanlar halk hekimlerine başvurmaya devam etmektedir.

Tıbbî folklor İsmet Dinç tarafından 1971 yılında şu şekilde tanımlanmıştır: “Halk hekimliği ve halk veterinerliğine özgü bütün gelenek ve görenekler, batıl inançlar ile halk arasındaki uygulamalar *tıbbî folklor* olarak kabul edilmektedir” (Dinç, 1971: 18). İsmet Dinç, 1971 yılında Sedat Veyis Örnek yönetiminde hazırladığı *Mesudiye’de Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Etnoloji Kürsüsü) mezuniyet tezinde, tıbbî folkloru üç evrede ele almıştır. Bunlar sırasıyla; İçgüdüsel Evre, Dinsel Evre ve Bilimsel Evre şeklinde kaydedilmiştir:

a. İçgüdüsel Evre:

Bu düşünceye göre tıp insanların ilk var olduğu andan itibaren başlamaktadır. Bu anlayış daha çok deneme/yanılma yöntemidir. Örneğin; herhangi bir sebepten ötürü yaralanan insanlara tahmini olarak çevrede bulunan araç ve gereçlerden oluşan bir ilaç hazırlanmış ve yaralı kişiye uygulanmıştır. Bu durum bugün geleneksel tıp ve modern tıpta farkında olunsun ya da olunmasın kaynaklık olarak kullanılmaktadır. İlk insanlar uyguladıkları tedavi yönteminde yaşanan süreçleri izlemiş ve olması gerekenleri ya da olmaması gerekenleri not almıştır. Burada kullanılan nesnelere daha çok hayvansal ürünler ve bitkisel ürünler olmuştur (Dinç, 1971: 18).

b. Dinsel Evre:

Aradan geçen zaman insanların daha tecrübeli olmasını ve yeni keşiflerde bulunmasını sağlamıştır. Dinler ve Tanrı/Tanrılar ortaya çıkmıştır. Durumun daha da ötesinde hastalıkların Tanrıların hoşnutsuzluğu sonucunda ortaya çıktığı düşünülmüştür. Bu esnada din görevlileri olan Kamlar/Şamanlar halk hekimliğini üstlenmiştir. Mağaralarda nadir de olsa günümüzdeki polikliniklere benzeyen yerler kurulmuştur. Günümüze ulaşan bilgilere göre eski çağlarda hayvanların içgüdüleri dikkate alınmış ve hastalıkları sağaltmada ortak hareket edilmiştir (Dinç, 1971: 19).

c. Bilimsel Evre:

Modern tıbbın temelidir (Dinç, 1971: 19). 27 Ekim 2014 Pazartesi gününde 29158 sayılı Resmî gazetede geleneksel tıbbın da yolu kanunen açılmıştır. Burada *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği* başlığı altında bu kapsama giren tedavi yöntemleri, tedaviyi uygulayacak kişiler ve kullanılacak araç/gereçler ile cihazlar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu yönetmelikte insan sağlığını korumak için kaçınılması gereken durumlardan söz edilmiştir. Örneğin sertifika zorunluluğu getirilmiş ve bu işi yapan kişiler için işin ehli kimseler tarafından verilen kurslar açılmıştır. Yönetmelik, geleneksel tedavi yöntemlerini ve uygulayıcılarını kapsayacak şekilde tanımlanmıştır:

Amaç: (Madde 1): Bu yönetmeliğin amacı, insan sağlığını yönelik geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulama yöntemlerini belirlemek, bu yöntemleri uygulayacak kişilerin eğitimi ve yetkilendirilmeleri ile bu yöntemlerin uygulanacağı sağlık kuruluşlarının çalışma usul ve esaslarını düzenlemektir. Yöntem: (Madde 2): Bu yönetmelik, geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamalarının yapıldığı kamu ve

öz el hukuk tüzel kişileri ile gerçek kişilere ait sağlık kuruluşları ve bu kuruluşlarda yöntemleri uygulayacak kişileri kapsar.”³

2.2. Geleneksel Ekolojik Bilgi⁴

Tıbbî folklorun kahramanları olan insanlar, hayvanlar ve bitkiler *ortak bilinç tasavvuru* sonucunda hekimlik uygulamalarında aktiftir. İlkel insandan itibaren benzer davranışlar sergileyen bireylerin davranışları Jung’un da ifade ettiği gibi kolektif bilinçdışı, farkında olmadan kodlanan davranışlar bütünüdür. Jung, ruh için psişe, ruhsal için psişik ifadelerini kullanmıştır. Ruhsal yapı bilinçli ve bilinçdışı olarak bütün duygu, düşünce ve davranışları kapsamaktadır. Belli yaşantılara göre belli tepkilere benzer düşünceler ve yöntemler üretmenin bir sonucu olan hekimlik uygulamaları, ortak zihin yapısının mahsulleridir. “Bu ortak bilinçdışında kişisel hiç bir şey yoktur; bu, en azından bir insan topluluğuna, daha çok bir ulusa, hatta bütün insanlığa aittir. Bunlar bireysel varoluşun elde ettiği şeyler değildir, manevi biçimlerin ve yaradılıştan var olan içgüdülerin ürünleridir”. (Jung, 2006: 232).

WIPO⁵ kapsamında geleneksel bilgi, “geleneksel bağlamda atalardan miras olarak alınıp nesilden nesle aktarılan, yerli ve yerel toplulukların geleneksel yaşam tarzlarının bir parçası olan bilgi, teknik bilgi (know how), beceri, inovasyon ve uygulamalar” olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte “geleneksel bilgi, kültürel ifadeler, geleneksel kültürel ifadeler, folklor ve folklorik ifadeler, folklorun geleneksel kültürel ifadeleri” gibi kavramlar bazen ayrı, çok kere de birbirinin yerine kullanılmıştır (Özdemir, 2018: 5).

*Geleneksel Ekolojik Bilgi (GEB)⁶ Fikret Berkes’e göre binlerce yıl boyunca edinilen deneyimi ve bilgileri içermektedir. Bu bilgiler doğrudan insanların doğa ile teması sonucu oluşturulmuştur. Terim 1980’li yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmış olsa bile, içeriğindeki bilgi havuzu Avcı-toplayıcı dönemden itibaren yığılarak ilerlemiş ve bugüne kadar gelmiştir. (Berkes, 1993: 3). Türkçe kaynaklarda *Geleneksel Ekolojik Bilgi (GEB)* olarak kullanılan disiplin, nesilden nesle aktarılan bilgiler yığını olarak tanımlanmıştır. “Geleneksel ekolojik bilgi (GEB) insanların çevre ile ilişkisiyle bağlantılı, kuşaktan kuşağa aktarılan kümülatif bilgi, inanç ve uygulamalar olarak tanımlanabilir. Burada asıl olan topluluk içinde bilgi aktarımının*

3 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141027-3.htm> (Erişim tarihi: 27.01.2025)

4 Bu kavram Türkçe kaynaklarda “Geleneksel Ekolojik Bilgi (GEB)”, Batılı kaynaklarda “Traditional Ecological Knowledge (TEK)” olarak kullanıma sunulmuştur.

5 Dünya Fikrî Mülkiyet Örgütü.

6 İngilizce çevirisi: Traditional Ecological Knowledge (TEK).

sürekliliğidir. Bu kavram, insan-doğa ilişkilerine dair sorunların temelini görmek açısından önemlidir. GEB araştırmaları, dünyanın birçok bölgesinde yaşayan yerel toplulukların her birinin çevresel uyarlanması sonucu özgün bir gelişme çizgisi göstermiş ekolojik bilgi birikimini gözler önüne sermesini amaçlamaktadır” (Yolcu-Aça, 2019: 863). Johannes (1993) geleneksel ekolojik bilginin 4 temel bileşenini tasnif, mekân, mevsimler ve sosyal çevre çerçevesinde ortaya koymuştur:

Sınıflandırma (Taxonomic Frame of Reference); Yerel halk hayvanlara, bitkilere, toprağa, kayaya kendi yaşam şekillerine göre isim koyar. Araştırmacıların bu isimleri bilmesi gerekir. Bilinmezse yiyeceklerin, ilaçların, kullanılan malzemelerin, toprakla ilgili gelişimlerin, dini inanışların kaynağı göz ardı edilir. Bu nedenle araştırmacıların işini kolaylaştırmak ve geleneksel ekolojik bilginin korunması için halkın sınıflandırma bilgisine hâkim olması beklenir. *Mekansal Bilgi (Spatial Frame of Reference)*; Yerel halk bölgeye ait nadir türlerin konumlarını belirler. Araştırmacıların ender türlerin özelliklerini saptamada yardımcı olur. Hayvanların kullandığı yollar ve davranışları hakkındaki bilgiler yerel halktan öğrenilir. *Geçici Çerçeve (Temporal Frame of Reference)*; Yerel halk, mevsimsel dönemleri kendi yaşam şekillerine göre algılar. Kuzey Avusturalya’da bulunan beyaz insanlar sadece iki mevsim yaparlarken, Aborjinler mevsimleri altıya bölerek isimlendirir. Geleneksel ekolojik bilgiyi çağrıştıran bu ifadeyi halk takvimi olarak ifade etmek mümkündür. *Sosyal Çerçeve (Social Frame of Reference)*; Yerel halkın doğal kaynakları nasıl kullandığı ve koruduğu konusunu içine alır. Bazı yerel kültürler geleneksel koruyucu değerlere sahipken bazıları kendi doğal kaynaklarına zarar verebilir. Doğru olmayan bölümleri araştırmacılar değerlendirmelidir (Johannes, 1993: 34-37). Bu tanımlamalar insan-toplum-doğa-gelenekler modellemesine göre oluşturulmuştur. Doğayı bütünsel bir şekilde ele alanlar insanlar doğal olanın peşini bırakmamıştır. “Pastoral toplumlar ise doğal çevreyi yaşam alanları olarak görmüşler ve kendi evleri gibi sahip çıkmışlardır. Bu bağlamda yaşadıkları çevreye uyumlu, atalarından öğrendikleri bilgiler ve yaşam tecrübeleri ile geleneksel ekolojik bilgi üretmişlerdir” (Büyükşahin-Güneş, 2017: 37).

2.3. Divanü Lûgat-it Türk ve Halk Hekimliği

Divanü Lûgat’it Türk’te halk hekimliğinin karşılığı olarak iki kavram geçmektedir. Birisi ilaç anlamına gelen “em”, diğeri de ilaç yapan kimse olan “emci”dir (Atalay, 1985: 38). Divan’da *agrıg* (ağrı), *ağrımak* (ağrırmak), *ağrıtmak* (ağrı vermek), *agrıkanmak* (ağrıdan şikayet etmek), *bütürmek* (yarayı kapatmak), *yağırmak* (hayvanın yarasını iyileştirmek), *alıklamak* (yara için azmak), *kartamak* (yarayı iyileştirmek) gibi halk hekimliğine ait ifadeler

bulunmaktadır. Halk hekimliği kavramı ile ilgili olarak en yaygın tanım Pertev Naili Boratav'ın "halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıkları tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne "halk hekimliği" diyoruz" (Boratav, 2013: 139-140) tanımıdır. Bu tanım fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkları içine almaktadır. Recep Tek, halk hekimliği tanımlarından yola çıkarak halkın hastalık konusundaki geleneksel görüşlerinin, inançlarının, hayat tecrübelerinin, maddi unsurlar ile birlikte dini ve büyüsel uygulamaların ön plana çıktığını ifade etmiştir (Tek, 2018: 6). Halk hekimliği modern tıbbın yetersiz olduğu, doktora gidilemediği ya da gidilmek istenilmediği, finansal kaynakların eksikliğinden vb. nedenlerden dolayı rahatsızlıkların teşhis ve tedavisi amacıyla geleneksel uygulama ve işlemlere başvurmasıdır.

2.4. Tıbbî Folklorun İlk Uygulayıcıları: Şamanlar

Şaman kelimesi terim olarak Rusça aracılığıyla Tunguzcadan Türkçeye geçmiştir. Geçmişî Tunguzcaya ait olan bu kelime Pâli dilindeki samana sözcüğüyle açıklanmıştır. Yakutçada ojun, Moğolcada bügü, Türkçede kam olarak kullanılmaya başlanmıştır. "Çin kaynaklarının verdikleri haberlerden anlaşıldığına göre, eski Orta-Asya Şamanizminin esasları Gök-Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata (cedd-i âlâ), ateş (ocak) kültleri idi. Dinî âyin ve törenlerin muayyen bir nizam (statü) çerçevesi içine alınmış olduğunu tahmin etmek de mümkündür" (İnan, 1986: 8). İnan, Gardizî'den şamanlarla/kamlarla ilgili şu bilgileri kaydetmiştir:

Kırgızlar, Hintliler gibi, ölülerini yakarlar ve "ateş en temiz şeydir, ateşe düşen her şey temiz olur, ölüyü de ateş kirlerinden ve günahlarından temizler" derler. Bazı Kırgızlar ineğe, bazısı kirpiye, bazısı saksığana, bazısı şahine, bazısı da güzel ağaçlara taparlar. Bunlar arasında faginum dedikleri bir kişi vardır; her yıl muayyen bir günde gelir, çalgıcıları ve her türlü çalgı âletlerini getirirler. Çalgıcılar çalmağa başlarken faginum (kam olacak) bayılarak düşer; bundan sonra ondan bu yıl neler olacağını: kıtlık, bereket, yağmur, kuraklık, tehlike, emniyet ve düşman saldırısı hakkında sorarlar. O (kam) hepsini söyler ve ekseriya onun dediği olur (İnan, 1986: 14).

Türklerin hayatında önemli bir konumda olan şamanlar, toplum içinde zuhur eden her zorluğu gidermede, hastalıklara savmada, av ya da herhangi bir kutlama sırasında bulunması zorunlu kişiler arasında yer alan özel kişiler olmuştur. Şamanlara her zaman saygı duyulmuş ve onların iyi/kötü ruhlarla

iletişim içinde olduklarına inanılmıştır. Bu zamana kadar Şamanizmin bir din olup olmadığı konusunda çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bazen bir din olarak kabul edilmiş ancak bu aşamada Gök Tanrı inancı göz ardı edilmiştir. Şamanizmin genel kabul yasalarına göre bir yaşam şekli olduğu düşüncesi daha kayda değer olarak görülmektedir.

Kam: Kâhin, Şaman babadan oğula geçer, görevleri arasında; bir yıl içerisinde dirileceklerine inanılan ölülerin ruhlarını öteki dünyaya göndermek; her türlü ruhlarla karşılaşp onların kötülüklerini geri çevirmek, avcılıktaki şanssızlıkları gidermek ailenin saadetini sağlamak için törenler düzenlemek, ağır hastaları iyileştirmek sayılabilir (Kalafat, 2004: 50).

Halk hekimliğinin ataları olarak kabul edilen şamanlar bir hastalığı savuşturma/geçişirme esnasında ruhlardan yardım almak zorundadır. İnanca göre kötü ruhlar vücudun ahengini bozmuştur ve bu düzenin yeniden sağlanması şarttır. Şamanlar toplumun bozulan düzenini yeniden sağlamakla yükümlüdür. Bireylerin ruhlarını tedavi eder, oluşabilecek hastalıkları önler ve kızdırılmış, bu dünyaya ait olmayan ruhları insanlardan defetmeye çalışır. Şamanlar bu dünyadan diğer dünyaya ve aynı zamanda yerin ve göğün iyeleri ile iletişim kurabilen tek varlıklardır. Bu yüzden yaşanan her kaosta şamanlara başvurulmuştur. Şamanlar meydana gelen hastalığı gidermek için ruhlarla iletişim kurmakta ve çeşitli nesnelere dayanarak faydalanmaktadır. Örneğin hastalanan bir çocuk hayvan derisinin üzerine oturtulur ve müzik eşliğinde efsunlu sözler terennüm edilir. Buradan hayvan iyesinden yardım beklemektedir.

Şaman olmanın üç farklı yolu bulunmaktadır. Bunlardan ilk kan yolu, ikincisi Tanrı tarafından bahşedilmesi ve son olarak üçüncüsü de arayış üzerine olmaktadır. Kayıtlara göre şaman olmaya aday bireyler Tanrı tarafından belirlenir. Bu kişiler tasvire göre zayıf yapılı ve güçsüz kimselerdir. Bu dünya ile öteki dünya arasında gelip gitmektedir. Bu kişi zaman için suskunlaşmaya başlar. Fiziksel olarak izbe/ıssız mekânlarda dolaşmaya başlar. En sonunda ağzından bugün sara nöbeti esnasından görülen köpükler gelmeye başlar ve kişi artık şaman olmuştur. Şamanlar bu esrime dönemi denilen dönemde birtakım rüyalar görür ve kendilerinden geçerler. Yaşlı ve tecrübeli bir şaman gelir ve aday şaman ile birlikte halka açık bir alanda sıradan kişilik özel kişiliğe büründürülür. Daha da gerisinde şaman gömleleriyle doğan bebekler vardır ve bu bebekler toplumun en küçük şamanı olmuştur. Ancak şaman evladı olmak veya şaman olarak doğmak yetmez aynı zamanda Tanrılar tarafından da davet edilmesi gerekmektedir.

Vogullarda şamanlık kalıtsaldır ve kadın tarafından çocuklarına geçer. Buryat/Alarlar'da şamanlık hem anne hem de baba tarafından kalıtımla aktarıldığı gibi kendiliğinden de geldiği kaydedilmiştir. Ortalama bir birey şamanlığa on üç yaşında şamanlık belirtisi göstermeye başlar. Bu yaş günümüzde de çocuklar için bir erginlenme dönemi olarak görülmektedir. Altaylarda genellikle şamanlık yetkileri soyda bulunmaktadır. Şaman/Kam olacak kişi dalgın, düşünceli ve fiziksel olarak cılızdır. “Yüzyılın başından beri, bütün “ilkel” toplumlarında varlığına tanıklık edilen sihirsel/dinsel saygınlık sahibi bazı sıra dışı bireyleri adlandırmak için, şaman, medicineman, büyücü ya da sihirbaz gibi terimleri -aralarında pek fark da gözetmeden-kullanma alışkanlığı edindiler” (Eliade, 1999: 21). Şaman olacak kişinin ailesinde şaman vardır ve bu şamanlık kan yolu ile o kişiye geçer. Bu durum ocaklık geleneğinde görülen el verme ile örtüşmektedir. Diğer bir şamanlık yöntemi ise bir arayış içinde olan kişilerde görülmektedir. Kişi yalnızlaşmaya ve kendisini bu dünyaya ait hissetmeye başlar. Ayrıca ruhlar tarafından da rahatsız edilir. Sonunda bu kişi de şaman olur. Âşıklık geleneğine de kaynaklık eden bu durum, bugün de âşıklarda görülen bir durumdur.

2.5. Tıbbî Folklorun Günümüz Uygulayıcıları: Ocaklılar ve İzinliler

Ocak kelimesi bugün çeşitli yiyecekleri ısıtmaya ve pişirmeye yarayan bir anlamı karşılarsa da bu kelimenin kadim bir geçmişi vardır. Ayşe Duvarcı ocak kelimesinin anlamlarını; “Ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısınma, ısıtma vb. gibi işleri görmeyi sağlayan her türlü yer; Aynı amaç ve düşünce etrafında birleşen kimselerin kurduğu teşkilat ve bu teşkilatın toplanma, eğlenme, dinlenme vb. maksatlarla kullandığı bina (Türk Ocağı, Mevlevi Ocağı); Çeşitli bitkilerin tohumlarını ekmek için hazırlanan çukur veya sulama için bitkilerin etrafında açılan çukur; Yüksek soylu aile; Taş veya maden çıkarmak için açılan kuyu, çukur; Teşkilât tarihinde Yeniçeriliğin kendisini Bektaşîlik'e bağlı saymasından ötürü ve aynı ocaktan ısınan, aynı kazandan yiyen arkadaşlar anlamında Yeniçeri hakkında kullanılan tabir; Anadolu'da Alevî topluluklarına bölge bölge bağlı buldukları kutlu merkezler ve bu yerlerde oturan tarikat ulularının soyu; Yurt; Tekke, büyük bir şeyhin evi veya oğulları, torunları vasıtası ile devam eden ailesi, sülâlesi; Dedelerden beri, belli bir hastalığın iyi ettiğine inanılan aile” şeklinde sıralamıştır (Duvarcı, 1990: 34).

Aralarında kan bağı olmadan alınan el ile yapılan işlemlerde ise bu işi yapan bireye izinli adı verilmektedir. Halk hekimlerinin el aldıkları kişilerden *Elimi sana verdim!* sözünü duymaları önemlidir. Burada sembolik olarak kullanılan bu söz aynı zamanda sözün ağırlığını da ortaya koymaktadır.

El veren kişi psikolojik olarak ne zaman el vermesi gerektiğini kendisi anlamaktadır. Bu kişi ya yaşlanmıştır ve artık işlevlerini yerine getiremez olmuştur ya da bulunduğu yerden çok sık ayrılmaktadır ve bu durumda da yerine birisini tayin etmesi gerekmektedir. Ocaklı olup olmamanın kayıtlara geçmiş bir sözlü/yazılı hükmü yoktur. Ancak ailede bulunan kızlara evlenip gidecek olması sebebiyle el verilmediği görülmüştür. Aynı şekilde aile içinde başka yerde çalışan bir erkek çocuk varsa bu geleneği sürdürmesi olanaklı değildir. Aile içinde el alan kadınlar arasında en çok gelinler bulunmaktadır. Eve gelen gelin artık o evin bütün sınırlarına vâkıf olacak ve bu geleneği de sürdürecektir.

2.6. Tıbbî Folklorunda Formel Sayıların İşlevi

Sayıların kullanılmaya başlandıkları ilk andan beri kendi içlerinde bazı sembolik anlamlar barındırdıkları görülmektedir. Her toplum sahip olduğu kültüre, mensup olduğu dine göre renklere olduğu gibi sayılara da birtakım anlamlar yüklemiştir (Kaplan-Peker, 2023: 608). İlk zamanlardan itibaren insanlar çevrelerinde bulunan nesnelere, yiyecekleri tedarik etme amacıyla bir sayı sistemi oluşturmuştur. Sayı sistemine uygun olarak en başta insan organizması örnek alınmıştır. El ve ayak parmaklarının varlığı ile sayı sistemi oluşmaya başlamıştır. Dinî ve kültürel yapılanmalar da sayılar üzerinde etkili olmuştur. Örneğin Müslüman Türkler arasında Allah hakkı üçtür anlayışıyla geri saymaya üçten başlanırken diğer toplumların birçoğunda dört sayısından geriye sayma görülmektedir. Eski Türk yaşam biçimi olan Şamanizm başta olmak üzere İslam öncesi ve sonrası dönemlerde de sayılar önemini korumaya devam etmiştir. Sayılar hem fazlalığı önlemiş hem de her unsurun eşit şekilde olmasını sağlamıştır. Türk mitolojisinde de özellikle bir, üç, dört, beş, yedi, dokuz, on iki, kırk, elli iki sayıları önem arz etmektedir. Örneğin kırk sayısı Çin mitolojisinde de önemli bir yer tutmaktadır.

Yedi aylıkken kız çocukların süt dişleri çıkar ve 7 yaşındayken süt dişleri dökülür; 2x7 yaşında ergenliğe ulaştığı “yin yolu” açılır ve 7x7 = 49’da menopoz başlar. Tıbbî bakış açısından bu tamamen doğrudur ve buna, adet döneminin 7x4 günlük aralıklarla olduğu eklenebilir. Benzer şekilde hamilelik son adet döneminin ilk gününden itibaren toplam 7x40 gün sürer. Modern tıptan önce, hamileliğin yedinci ayında doğan bir çocuğun yaşayacağı, ama sekizinci ay doğanın yaşayamayacağı söylenirdi (Schimmel, 1991: 142).

Babil’de yedi sayısının bolluk ve bereketle ilişkilendirildiğini düşünürsek doğumun da çoğalma/bereketlenme olarak görüldüğü açıkça ortadadır. Ayrıca

kadınlık mertebesinin ilk göstergesi olan âdet görme de her ay tekrarlanan bir yaşamamın can bulmadan/bereketlenmeden sönmesi anlamına gelmektedir. Kırk sayısı genellikle olgunlaşma, alışma, kabul edilme/ettirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu’da görülen yeni doğan bebeğin kırkının çıkması bu dünyaya zimmetlenmesi demektir. Yeni evlene genç kızın kırkının çıkması, evliliği bozmayan çalışan ruhların genç kızı terk etmesi anlamına gelirken; ölmüş birinin kırkının çıkması da fani dünyadan tamamen uzaklaşması, ardında bıraktığı kişilerin bu geçiş evresine alışması demektir.

İslâmiyet dairesi içerisinde Alevî-Bektaşî anlayışına göre, Miraç’tan dönen Hz. Muhammed’in gökyüzünden inerken bir kapı görür. Burada Hz. Ali’nin başkanlığı ettiği 39 kişiden oluşan bir meclis bulunmaktadır. Hz. Muhammed’in kapıyı çalması üzerine içeride 39 kişinin olması; o kapıdan giren Hz. Muhammed’in de kırkinci kişi olması başka bir dikkat çekici hadisedir. “Kırk sayısı, büyük sayılar arasında en büyüleyici sayı olarak Ortadoğu’da, özellikle de İran ve Türkiye’de yaygın biçimde kullanılır” (Schimmel, 1991: 265). Halk hekimliğinde kullanılan sayıların arka zemini açıklanmaya çalışılmıştır. Modern tıpta görülen ilaçların kullanım süreleri ve dozları hastaya sunulurken; teknolojinin bu kadar gelişmediği dönemlerde şamanlar ve ocaklı kişiler uyguladıkları tedavinin dozunu ayarlamak için bu sayılara önem vermiştir.

2.7. Folklorun Bir Şubesi Olarak Halk Hekimliği

Halk hekimleri, hasta kişilere çoğunlukla bir fiziksel pozisyon vererek tedavi eder. Bu pozisyon ayaküstünde olabileceği gibi yarı oturur şekilde olabilmektedir. “Eski Mısır, Eski Hint, Eski Yunan, Eski Çin ve Eski İran’da, coğrafi anlamda birbirlerinden çok uzak olmalarına rağmen, halk hekimliği kapsamında değerlendirilebilecek birçok benzer tedavi yöntemi uygulanmıştır. Bunlar arasında bitkisel tedaviler başta gelir. Bundan başka kurban kesmek ve sihir yapmak, ortak uygulamalar olarak sıralanabilir. Farklı uygulamalar ise çok daha dikkat çekicidir” (Uyar, 2013: 8). Yoga, meditasyon, akupunktur gibi tedaviler örnek verilebilir. Akademik tıbbın gelişmediği dönemlerde “el ayarı/el yordamı” ölçüsüyle oluşturulan sağaltma yöntemleri kullanılan maddeler ve yöntemlere göre değişkenlik göstermektedir. Üretilen ilaçlarla dinsel ve sihirsel tedavi şekillerini üç başlık altında tasnif etmek mümkündür:

Telkin (Irvasa) Tedavi; bu tedavi yönteminde hastanın vücuduna herhangi bir nesnenin teması söz konusu değildir. Buradaki tedavi yöntemi bölgede ün kazanmış türbe, yatır, çeşme, akarsu, dağ, cami vb. yerleri ziyaret etmektir. Hasta kişi bu mekânları ziyaret ederek dualar eder ve yakındığı hastalığın bir

an önce geçmesini arzular. Örneğin ziyaret edilen yer bir türbe ise türbenin herhangi bir yerinden toprak parçası yutar. Eğer ziyaret edilen yer bir akarsu ise o akarsudan su içilir ve medet umulur. Çoğu zaman çocuksuzluk ile mücadele eden kimselerin bir türbeyi ziyaret ettiği ve o ulu kişiden yardım istediği görülmüştür. Benzer bir uygulama Bolu'da da söz konusudur. Bolu'da yer alan birçok türbeye bebek elbiseleri (çorap, pantolon, iç çamaşırı vb.), eşarp, ağaca veya türbeye bağlanan çaputlar, türbe çevresinde dağıtılan yiyecekler birer kansasız kurban örneği olmakla birlikte; çocuksuzluk veya hastalıklara şifa amacıyla uygulanan ritüellerdendir (Kaplan, 2022: 67). *Mekânik (Parpülama) Tedavi (Dağlama, Çizme, Kırık-Çukuk, Kesme, Vurma)*; bu tedavi yönteminde kullanılan nesnelere doğrudan hastanın vücuduna temas eder. Yöntemin adı ise dağlama, çizme, kesme, delme olarak bilinmektedir. Örneğin hastanın şikâyet ettiği ağrıları ya da acıları bedeninin her yerinde ise o bölgeye bıçak, jilet ya da herhangi kesici bir cisimle darbe atılmaktadır. Son yıllarda modern tıpta kupa olarak bilinene hacamat geleneği, jiletle dağlanan tenin üzerine kapatılan bardağın yaralanan o bölgeden çektiği kirli kanın alınmasıyla uygulanan bir tedavi yöntemidir. Fiziksel olarak darbe gören birey, böylelikle hafif yaralar ile çektiği sıkıntılardan kurtulacak ve rahata kavuşacaktır. *İlaçla Tedavi*; hastalığın türüne göre hazırlanan tedavi yöntemidir. Hayvansal ürünler, bitkisel ürünler, madensel ürünler ve şifalı sular olarak ayrılan bu yöntemde bazen hayvansal ve bitkisel ürünlerin şifalı sulara da karıştırılarak bir ilaç elde edildiği görülmektedir. Çoğunlukla ağız yoluyla tüketilen bu ilaçlar yine insanların rahatına kavuşması için tasarlanmıştır (Bekki, 2017: 198-199).

Halk hekimliğinin hekimleri olarak tanınan ocaklı, belirli hastalıklarla uğraşan aile fertlerine denmektedir. Bir ocaklı, tedavi etme kudretini ailesinden kan yoluyla almakta ve babadan oğula, nesilden nesle devam etmektedir. Bu yetkiyi elde etmek için bir öğrenim ve eğitime gereksinimleri olmamaktadır (Şar, 2005: 1165).

Ocaklı olarak tanınan kimseler herhangi bir eğitime gerek duymadan tamamen yaparak/yaşayarak bu hekimliği öğrenmektedir. Halk hekimliğini devam ettirecek kimse bu tedavileri yazılı bir kaynaktan öğrenmemiştir. Annesi/babası yahut çevresinde yapan kimse varsa onu izleyerek ve ona yardım ederek bu işlemleri öğrenmektedir. Ocaklı kimseler erkekler ya da kadınlar tarafından icra edilmektedir. Eğer ocaklı kimse kadın ise genellikle kadın hastalara uygulama yapmaktadır.

3. Şamanizm Ve Büyü

3.1. Büyü

Eski Türkler doğada birtakım gizli güçlerin varlığına inandığı için bu güçlerin kendilerine zarar vermelerini engellemek amacıyla özel bir statüde olan, olağanüstü güçlere sahip şamanların büyüsel güçlerinden faydalanmıştır. Büyü yapma gücü olan şamanlar toplum içerisinde “aptaah oyun, aptaah udagan” olarak anılmaktadır (Bayat, 2006: 169). Şamanlar büyüleri niyetlerine göre ak ve kara olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Kara şamanların yeraltı ilişkilerinin olması nedeni ile her türlü kötülüğü gerçekleştirebilecek güçte olduklarına inanılmıştır. Bunlar toplumun yararı için hastalıklardan, felaketlerden, kötü ruhlardan korumak için düzenledikleri ayinler nedeniyle ak şamanlara göre daha önemlidir. Günümüzde hastalıkların sağaltımı için başvuru ocaklarında Şamanizmin kalıntısı olan ve nesiller boyunca faydalanılan uygulamalardan ve büyüsel işlemlerden yararlanılmaktadır. Örneğin; şamanların doğum sırasında ve sonrasında anne ve bebeğini al karısından korumak için yaptığı ayinlerde annenin ciğeri yerine hayvan ciğeri vererek al karısı aldatılır.

Eski Türk inancında hastalıklardan, kötülüklerden, felaketlerden korunmak amacıyla yapılmış muskalar mevcuttur. İnsanlar genellikle muska olarak adlandırılan çeşitli nesnelere evlerinde, iş yerlerinde, taşıtlarında bulundurarak kötülükleri kendilerinden uzak tutmaya çalışır. İnsanların ve hayvanların hayatını etkileyen nazar, olumsuz gücü insana, hayvana ya da bir nesneye geçirerek sakatlık, ölüm, bozulma, kırılma gibi olumsuz bir etki bırakır. Bu sebeple Türkler eskiden beri “boncuk-moncuk” adını verdikleri şifa gücü olduğuna inanılan taşı üzerlerine, atlarına ve sancağın tepesine asarak kötü ruh ve bakışlardan korunmaya çalışmıştır (Çıblak, 2004: 7). İslamiyet’in kabulüne kadar nazarın etkilerini ortadan kaldırmak şamanların görevi iken, İslamiyet’in kabulünden sonra *ocaklılar* tarafından sürdürülmektedir. Kuran-ı Kerim’de ve hadislerde, insanların nazara maruz kalmamaları için Tanrı’ya sığınılması gerektiği ifade edilmektedir. Ancak mitik kalıntılardan olan iğde dalı, hurma çekirdeği ve nazar boncuğu taşımak “günlük koruyucu büyü”dür.

3.2. Şamanizm

Şamanizm koruyucu ruhları olan, Sibiryaya ve Orta Asya kökenli bir inanç sistemidir. En eski devirlerden günümüze kadar Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelerde şaman -kam adı verilen, toplumda birçok görevlerinin yanı sıra din adamlığı kimliğiyle ön plana çıkan kişilerin gerçekleştirdikleri inanç ve uygulamalar bütünüdür (Çoruhlu, 2002: 15). Türkler, İslamiyet

ile tanışmadan önce ortalama 12 yüzyıl boyunca Şamanizme bağlı kalmıştır. Şamanizme ait inanç ve uygulamalar Türkler tarafından yeni inanç sistemleri içerisine uyumlandırılarak devam ettirilmiştir. Şamanist dünya görüşü doğa olaylarına ve doğaüstü varlıklara dayandırılarak tabiat kültürleriyle birbirlerini tamamlamaktadır. Şamanizm’de doğanın dengesinin bozulması çeşitli felaketleri beraberinde getirdiği için Şamanizmi “doğa/tabiat dini” olarak adlandırmak da mümkündür (Bayat, 2006: 22).

Tabiatüstü bir varlık olarak nitelendirilen şamanlar; meditasyon (extase) halindeyken sembolik olarak ölür ve diğer dünyada yardımcı ruhlarla iletişime geçerek olağanüstü güçlere yeniden doğar. Folklor araştırmacıları, sosyologlar, din tarihçileri ve etnograflar Şamanizmi; dünya görüşünün olması, şamanlara özgü ayinlerin olması, şaman folklorunun mevcutluğu, toplumda şamanın özel statüsünün olması vb. gibi özelliklerinden dolayı bir din olarak kabul etmektedir (Bayat, 2006: 24). Eski Türk inancının temsilcileri olan şamanlar, İslamiyet ile birlikte toplum üzerindeki etkilerini kaybetmiştir. Bu din içerisin uyarlanan şamanlar birtakım görevlerine devam etmiştir. Bu görevlerin başında da halk hekimliği gelmektedir.

3.2.1. Şamanizm ve Kadın İlişkisi

Kaynaklara göre ilk şamanların kadın olduğu, avcılığın gelişmesi ve ataerkil bir toplum düzenine geçiş ile birlikte kadın mesleği olan şamanlığın erkekler tarafından devam ettirildiği bilinmektedir. Şamanların uzun saçlı olmaları, elbiseleri olmadığı zaman kadın elbiseleri giymeleri, göğüslerinde kadın memelerini andıran yuvarlak metaller bulundurmaları bu düşüncüyü desteklemektedir (Bayat, 2006: 129- İnan, 1986: 89).

Fuzuli Bayat (2006: 128-129) Altay ve Yakut şamanlarıyla yapmış olduğu görüşmelerde kadın şamanların (udagan) erkek şamanlardan daha güçlü olduğunu, tedavilerde ve törenlerde kadın şamanların daha özel bir yeri olduğunu ve şaman hastalığının kadınların regl günlerindeki tutumlarıyla benzemesinin ayırt edici bir özellik olduğunu belirtmektedir. Anohin, kadın şamanların regl günlerinden dolayı temiz olmadıkları gerekçesiyle Ülgen’e ayin yapmadıklarını, Erlik ve yer-su ruhlarına ayin yaptıklarını ifade etmektedir. Erkek şamanlarda rastlanılmayan diğer ayıt edici bir özellik ise kadın şamanların bazı törenleri çıplak bir şekilde, kendilerine has tedavi uygulamaları ile gerçekleştirmeleridir. Çıplak olarak gerçekleştirilen törenlerde rahatsızlığa sebep olan kötü ruhu hasta kişinin vücudundan kovan kadın şaman, ruhlardan kendisini gizlemek amacıyla böyle bir yönteme başvurur (Bayat, 2018a: 120).

Kadın şamanların olağanüstü özellikleri ile ilgili örnek olarak 519 yılında Cücen kavminden bir kadın şamanın sonbaharda bir ovada çadır kurdurup, yedi gün oruç tutup, bir gece boyunca dua ederek bir prensi göğe doğru seyahate çıkarması sonra da bu prensi seyahatten geri çağırması ifade edilebilir. (İnan, 1986: 4). Sibirya'da kadın şaman adaylarının ilk aşaması ruhlarla cinsel ilişkiye girmeleridir. Törende kadın şaman adayı kimsenin olmadığı bir yere götürülerek ruhlar, cinsel organından karnına girmesi için çağrılır. Ruhlarla cinsel ilişkiye giren kadın şaman adayı ruhlardan bilgileri ve güçlerini alır. Aynı şekilde erkek şaman adayı da kadın ruhlarla ilişkiye girerek gizemli bilgileri öğrenir ve güçleri bedeninde toplar (Bayat, 2006: 54).

3.3. Şaman

Şaman, Mançu ve Tunguz Asya toplulukları arasında “büyücü, sihirbaz” anlamında kullanılmaktadır. Tunguzca “saman”, Mançu dilinde “sama” olan şaman kelimesi Mançu-Tunguz dilinden Rusça'ya terimi olarak geçerek bilim dünyasına taşınmıştır. Araştırmacıların bir kısmı kelimeyi Mançu-Tunguz diline bağlarken, diğer kısmı da Sanskritçe “sramana”, Palice “samana” (dilenci, keşiş) kelimeleriyle ilişkilendirmiştir (Örnek, 1988: 47-48). Şamanlar ilkel dönemlerde insanoglunun anlamlandıramadığı sosyal olaylara, hastalıklara, çelişiklere anlam bulan kişilerdir. Ritüellerde Tanrı ile insanlar arasında aracılık yapan, kötü ruhları öteleyen, iyi ruhların yardımını isteyen kimselerdir. Şamanlar toplum yararına yaptıkları ayin ve törenlerde özel kıyafet giyer. Şamanlar öncelikle iç hastalıkları, ruhsal problemleri ve bu hastalıkların sebep olduğu zayıflıkları tedavi eder. Fiziksel hastalıklar daha çok “otacılar ve ilaçlar” yardımıyla tedavi edilir. Her şaman otacı olabilirken, her otacı şaman olamaz (Bayat, 2006: 119).

Türk topluluklarında şamanlara “kam” adı verilmiştir. Kam ifadesi Türkler'de MÖ V. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa Hunları'nda “Atakamve Eşkam” adında iki yöneticinin varlığı kam kelimesinin Türklerde MÖ'de kullanıldığını göstermektedir. (Kayalık, 2014: 50-51). Şaman sözcüğü, ilk kez XVII. yüzyılın sonlarında Rus elçisi olarak Çin'e giden Brand ve arkadaşının gördüğü bir seyahatnamede geçer. Elçiler, Tunguzca'da kullanılan “rahip, sihirbaz” anlamına gelen bu sözü Avrupa'ya taşımıştır (Bayat, 2006: 133).

3.3.1. Şamanların Sıradan Kişilikten Özel Kişiliğe Geçmesi

Bir kişinin şaman olup olamayacağı göstermiş olduğu ruhsal belirtilerden anlaşılmaktadır. Şaman adayı ruhsal ve bedensel acılar çeker, yeme-içmeden kesilir, toplumdan uzaklaşır, ıssız olan ormanlara ve kırlara kaçar. Yalnız

kalarak doğüstü varlıklarla iletişime geçer. Yardımcı ruhlar tarafından veya kalıtsal aktarımı olan şamanlar iyileşmeyi başarmış, sıradan kişilikten özel kişiliğe geçen bireylerdir. Şamanların seçilme yolu ile güçlere sahip olmaları, onları diğer din adamlarından ayıran en temel özelliğdir. Araştırmacılar tarafından “şaman hastalığı” olarak anılan ve genellikle kendini ergenlik döneminde (13-18 yaş) gösteren psikolojik ve patolojik rahatsızlık, şaman adayında görülen ilk belirtidir. Hastalıktan kurtulmanın hiçbir yolu yoktur. İyileşme sadece şamanlığı kabul etmekle gerçekleşmektedir. Aksi takdirde seçimi reddeden kişi delirir, sakat kalır ya da acı çekerek ölür (Bayat, 2006: 40-41). Şaman olmaya seçilen kişinin ebeveyn ve akrabaları onu bu ağır görevden alıkoymak için çeşitli yollara başvurur. Çünkü şamanlık finansal getirisi olmayan, toplumsal sorumluluğu fazla olan, ata ruhları tarafından şaman olmaya yönlendirilerek toplumun huzur ve mutluluğu için çaba sarf edilen bir meslektir. Denenen yolların başarısız olması durumunda aile bu durumu kabul ederek çocuğu eğitim alması için bir tecrübeli şamanın yanına gönderir. Aday burada şamanlığın manevî boyutlarını, ait olduğu toplumun geleneklerini, tanrılarının isimlerini, onların neler yaptığını, birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını öğrenir (Kafesoğlu, 1980: 30-31).

3.3.2. Şamanın Görevleri

Şamanların hastaların bozulan sağlıklarını geri kazandırmak, ölenlerin ruhlarının metafizik dünyaya olan yolculuklarında yardımcı, büyü yapmak, fal bakmak, yağmur yağdırmak, kısırılığı tedavi etmek, avların bereketini arttırmak, evleri kötü ruhlardan arındırmak, mevsimsel törenleri düzenlemek, kurban sunmak, çeşitli ayin ve törenleri yönetmek gibi görevleri vardır. Şamanlar geleneklere uygun bir şekilde yeraltı (kara) ruhlarına şamanlık yapıp, onlardan hastalığı sağaltmak için insanları rahat bırakmalarını talep ederek onların öfkelerini gidermek için kurban sunar. Ak ruhlara ise kurbanlar verip, onlardan bolluk, bereket ve iyi dileklerde bulunur (Bayat, 2006: 135).

Şamanların ruhsal hastalıkları sağaltmak için bir doktor kimliğine bürünmesinin temel nedeni, istenmeyen varlıkların hasta kişinin ruhunu alıp götürmesi, insanların ruhlarını ele geçirerek hasta ettiği düşüncesi bulunmaktadır. Şamanların yardım talebinde buldukları ruhlar; ayı, kurt, tavşan, kartal, baykuş gibi hayvanların ruhları, ölmüş kahramanların ruhları, ateş-ocak, orman ve yer-su ruhlarıdır. Başvurulan yardımcı ruhların sayısı 3'ten az 47'den ise fazla olamamalıdır. Bir şamanın ne kadar yardımcı ruhu var ise o kadar güçlü, ne kadar az yardımcı ruhu var ise o kadar zayıftır (Bayat, 2006: 147). Ancak insanlar çoğunlukla ak şamanlardan ziyade kara şamanlara müracaat eder (İnan, 1986: 84). Çünkü insanların bozulan sağlıklarını tekrar eski hallerine getirme, hastalıklara sebep olan kötü ruhlarla

mücadele etme, ölen kişilerin ruhlarının öbür dünyaya olan yolculuklarında yardım etme durumları zordur ve bu görevi kara şamanlar üstlenmiştir. Bu sebeple şamanlar çevresel, toplumsal dengeleri düzenlemek için harekete geçer.

3.3.3. Şamanların Elbiseleri ve Kullandığı Nesnelere

Şamanların kostümü palto, maske, başlık, ayakkabı ve demir levhalardır. Bunların içinde en önemlisi *manyak* adı verilen palto ve başlıktır (Bayat, 2006: 174). Şaman elbiseleri özel yerlerde muhafaza edilir. Çocuk ve kadınların el sürmemesi kesin kuraldır. Şaman kostümleri geleneğe uygun şekilde hazırlanan yeraltı ve gökyüzü seyahatlerinde yardımcıları olduklarına inanılan çeşitli hayvanların kemik ve sembolleriyle, kötü ruhların demirden korktuğu inancı olmasından dolayı da demir parçalar kullanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca üzerindeki semboller ve kostümler şamanın bağlı bulunduğu topluluğun sosyal, kültürel ve ekonomik düzenini yansıtır.

Şaman kostümlerinin törensel bir hazırlığı vardır. Kostümler topluluk önünde giydirilir. Bunlar olmadan şamanın kötü ruhlarla mücadele etmesi imkânsız olduğu için ruhların izni ile ilk olarak manyak yaptıkları söylenmektedir. Manyak'ın omuzlarına büyük madeni levhalar ve sırt kısmına yıldızları simgeleyen madeni parçalar asılır. Üzerinde temel olarak 60 parça bulunur, yardımcı parçalar ile bu sayı 600'e kadar ulaşır. Davul da elbise kadar önemli bir yer tutar. Genellikle kayın ağacından yapılan bir kasnağın üzerine geçirilen ceylan veya at derisi bu davul yapılır. Davulun üzerine işlenen ağaç motifi hayat ağacını, iki küçük metal şamanın gözlerini, yürek şeklindeki levha kalbini, kuş sembelleri şamanı gökyüzüne çıkaran vasıtalar, merdiven şekilleri tırmanmayı, birbirlerinden ayrılmış iki parça halindeki çizgideki yukarı kısım gökyüzünü, alt kısım yeraltı dünyasını temsil eder (Bayat, 2006: 182). Şamanların başlıkları giysileri ile bir bütün oluşturur. Başlıklar deriden veya kayın ağacının kabuğundan yapılır. Şamanların tedavi merasimleri sırasında tuğlarını bir ipin ucunu evin tavanına, bir ucunu da payeye takarak yere sabitler. Tören sırasında tuğdan güç alarak etrafında döndükten sonra elinde kamçı ile rahatsızlığı bulunan kişinin sırtına vurarak hastalığı kamçıya göçürür (Bayat, 2006: 259).

Şamanların transa geçmesinde önemli bir yeri olan davul, şamanları diğer din adamlarından ayrı tutan en önemli alettir (Bayat, 2006: 194). Şamanlar kendi istekleri ile elbise yaptıramadıkları gibi davul da yaptıramazlar. Her şaman, anne-baba tarafından ölmüş şamanların mirasçısıdır. Bazı şamanlar davul yerine asa ya da ok kullanarak transa geçer. Davulun tokmağı da kayın ya da geyik boynuzundan yapılmaktadır. Şaman trans halindeyken davulu

atı ya da farklı bir bineği kamçılar gibi görüldüğü için tokmağa kamçı da denilmektedir. Davula vurulurken tok bir ses vermek amacıyla davula vurulan kısım samur veya tavşan derisiyle kaplanmaktadır. Tokmak yerine tavşan ayağı da kullanıldığı bilgisi mevcuttur. Ocaklı kişilerin tedavi sırasında kullandıkları bıçak, makas, asa, taş vb. araç gereçler şamanların davul ve asası aynılık göstermektedir. Şamanlık ve ocaklı geleneğinde bu nesnelere miras yolu ile yaşıyan aile bireylerine kalır.

3.3.4. Şaman Törenleri

Şamanların ayin ve törenlerini *Belirli zamanlarda icra edilmesi gereken ayin ve törenler* ve *Tesadüfî olaylar dolayısıyla icra edilen özel ayin ve törenler* olmak üzere iki grupta değerlendirmek mümkündür. Belirli vakitlerde yapılan ayin ve törenler devletin resmî ve dinî bayramları olan ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinde yapılmaktadır. Baharın müjdesi olan 21 Mart Nevruz, yeni yıl kutlamalarının devamıdır. Bu törenlerde Tanrı'ya ve yardımcı ruhlara adak adanır, kurban kesilir. Tedavi törenlerinde ezbere söylenen ve doğaçlama gelişen ilahiler ile yardımcı ruhlarla iletişime geçer. Şamanların tedavi işlemleri aylarca sürebilir. Tedavi sürecinde hastalığın sebebini, durumunu gözlemleyerek riske girmeden rahatsızlık üzerinde etkili olacak tedaviyi uygular. Çeşitli oyunlar, gösteriler sergiler. Hareketleri, duaları, ilahileri, sürekli tekrar ederek ve ritmik olarak çaldığı davulu ile transa geçen şaman, etrafındaki insanları korkutan hareketler yaparak hastayı ve çevresini yaptıkları ile etkiler.

Hastalığı canlı veya cansız bir varlığa taşıyarak (tavuk, güvercin, yumurta, at, köpek, koyun, bazen de insan kafası); ilaç gibi kullanılan bazı otları yakarak, masaj yaparak, kan alarak, sıcak demire ayaklarını basıp sonra hastanın sırtına koyarak, kimi bölgelerde hastayı kamçı ya da sopa ile döverek hastalığı sağaltır. Törenin sonunda yardımcı ruhlara nasıl bir kurban verileceği sorulur. Sunulan kurban ile hastalık uzaklaştırılır. Şamanlar rahatsızlığın vücuttan atılması için "emme" işlemi gerçekleştirir. Şaman hasta olan organı güçlü bir şekilde emer ve hastadan çıkardıklarını başka bir kaba tükürür (Bayat, 2006: 253). Bu işlem hastalık vücuttan uzaklaştırılana kadar sürer.

3.4. İslâm Dairesinde Türk Halk Hekimliği

Türklerin Müslümanlığa uyum sürecinde eski inanç ve geleneklerini İslam dinine uygun hale getirerek devam ettirmiştir. Örneğin Şamanizmle benzerlik gösteren cenaze törenlerini 3, 7 ve 52. günlerinde yapılan anma törenleriyle devam ettirmiştir. İslamiyet'tin kabulüyle birlikte şamanlar toplum içindeki değişime ayak uydurarak evliya, şeyh, velî, pîr, hoca, ocaklı,

otacı, emci vb. isimlerle anılarak hekimlik ve din adamlığı yönleriyle ön plana çıkmıştır. Örneğin; İslam inancı çerçevesinde ortaya çıkan Dede Korkut metinlerinden olan *Dirse Han Oğlu Buğaç Han* hikâyesinde; Babası Dirse Han'ın okuyla yaralanan Buğaç Han'a, Hızır'ın gelerek yaralarını sıvazlayıp "Bu yaradan sana ölüm yoktur, dağ çiçeği, ananın sütü sana merhemdir" diyerek hastalığın bitkisel ilaçlarla tedavi edilmesini öğretmesi görülmektedir (Ergin, 2018: 90).

Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş'in Odgurmuş'a cevaplarını içeren 4355 ve 4360. beyitler arasında halk hekimliği ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu beyitlerde ağrıları ve acıları ilaçlarla dindirebilecek olan tabiplerin insan hayatı için çok gerekli kişiler olduğu ifade edilmiştir (Arat, 1959: 313-315). "Efsuncular ile Münasebeti Söyler" başlığını taşıyan 4361 ve 4365. beyitler arasında da Ögdülmiş'e tabiplerden sonra efsuncuların cin ve periden gelen hastalıkları tedavi ettiklerini ve onlara karşı iyi davranması nasihat edilmektedir. Ayrıca tabiplerin ve efsuncuların birbirlerinin sözlerine kıymet vermediklerini, tabipler ilaç alınca hastalığın geçeceğini söylerken, efsuncular da muska taşıyan insanların kötülöklere karşı savunmalı olacağını söyledikleri ifade edilir (Arat, 1959: 315).

3.5. Günümüzde Türk Halk Hekimliği

Geleneksel Türk inanışlarından günümüze kadar taşınan ve hâlâ varlığını devam ettiren ateş-ocak kültü Türk halk hekimliğinin temelini oluşturmaktadır. Ocakta yakılan ateşin temizleyici, arındırıcı ve birleştirici gücü günümüzdeki Türk halk hekimliği uygulamalarına yansiyarak etrafında birtakım inanmalara ve uygulamalara neden oluşturmuştur. Modern tıptaki gelişmeler, insanların eğitim durumunun artması, halkın bilinçlenmesi, sosyal devlet anlayışıyla sağlık kurumlarının yaygınlaşarak insanların kolay bir şekilde ulaşabilmeleri halk hekimliğinin ve geleneksel yöntemlerle tedavinin önemini yitirmesine sebep olmuştur. Fakat ekonomik sebepler, bazı yörelerde sağlık kurum ve kuruluşlarına ulaşım imkânının yetersiz olması, insanların hastanelere gitmek istememeleri, kadın hastaların erkek doktorlara tedavi olmak istememesi, sağlık kurumlarında yaşanan yoğunluk, modern tıbbın bazı hastalıklara çare olamaması, insanların doğal ve bitkisel ürünlerden şifa bulmak istemeleri vb. birçok sebeple insanlar geleneksel yöntem ve uygulamalarla hastalıkları sağaltan halk hekimlerine başvurmaktadır. İnsanların zor durumlarda başvurdukları, toplum içerisinde halk hekimi olarak anılan kırık- çıkıkçı, ocaklı vb. isimlerle anılan kişiler de hastalıklara karşı dinsel-büyüsel uygulamalardan, hayvansal, bitkisel, maddesel emlerden faydalanarak insanlara yardımcı olmaya çalışan kişilerdir. Bu kişiler bilgisine

güvenilen, aile büyüklerinin bilgi ve tecrübelerini nesilden nesle aktararak yaşatan kimselerdir.

Türkiye Cumhuriyeti cumhurbaşkanlığı himayesinde, Sağlık Bakanlığı bünyesinde “Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp Uygulamaları Daire Başkanlığı” kurularak geleneksel yöntemler ile modern sağlık sistemlerini güçlendirmek, doğal şifa kaynaklarından yararlanmak, hastalıklardan korunmak amaçlanmıştır. Bu konu ile alakalı 7-8 Mart 2014’de İstanbul’da “Geleneksel Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamalarına Uluslararası Bakış” isimli konferans yapılmıştır. Yerli ve yabancı birçok araştırmacının katıldığı bu konferansta Türkiye ve dünyanın çeşitli ülkelerindeki tamamlayıcı ve alternatif tıp uygulamalarına yer verilmiştir.⁷

4. Türk Halk Hekimliğinde Kültler

4.1. Tıbbî Folklorlarda Kültler

Bitkisel, hayvansal ve madensel kökenli emlerin her yörede bulunmaması nedeniyle rahatsızlıkları sağaltmak için yöreden yöreye değişebilen maddeler mevcuttur Türk halk hekimliğinin kökeninde asırlar öncesindeki Eski Türk inanışlarının izleri mevcuttur. Eski Türk topluluklarında hastalıkları sağaltmakla görevli kişiler doğüstü güçleri ile dinsel, büyüsel uygulama ve işlemlerden yararlanarak rahatsızlıkları gidermiştir. Türk toplumlarında eski Türk inanç sistemi temelli olan sağaltmalarda kültler büyük öneme sahiptir. Kült terimi yüce ve kutsal varlıklara karşı gösterilen saygı ve onları tapınma anlamında kullanılmaktadır. Kült ile ilgili yapılan tanımlamalar arasında “yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara, nesnelere karşı gösterilen saygı, onlara tapınış” (Örnek, 1988: 216), “kutsal olarak bilinen varlıklar çevresinde oluşmuş, saygı, tapınma, dua, kurban ve ritler gerektiren, özel yer ve zamanlarda bayram ve törenleri bulunan, kült araçlarıyla cemaat liderlerini içeren inanç ve tapınış” (Emiroğlu-Aydın, 2003: 519) ifadeleri mevcuttur. Kültler toplumların dünya görüşünün ürünüdür. Bireyler arasında birliktelik oluşturan, insanların yaşamlarını etkileyen varlıklara, nesnelere karşı gösterilen saygı ve kaçınma durumudur.

7

4.1.1. Atalar Kültü

Türkler ilk yazılı kaynaklarından da anlaşılacağı üzere atalarına her zaman saygı duymuş onların hayat tecrübelerinden yararlanarak büyük imparatorluklar ve devletler kurmuştur. Öldükten sonra da birtakım güçlere sahip olarak toplum üzerinde etkisi olacağına inanan insanlar, onlar için düzenledikleri törenlerde kurbanlar sunarak kendilerini kötülöklere karşı korumalarını talep etmiştir. Müslümanlıkta olduğu gibi Eski Türk inancında da ölüm bir son değil yeni bir hayatın başlangıcıdır.

Ölümlerinden sonra insanların hayatını etkileyen bu kişiler sıradan insanlar değillerdir. Bu önem atfedilmiş kişilerin gönüllerini hoş tutmak, kurban ve adaklar ile onları anarak bitkilerin ve hayvanların çoğalmasını sağlamak, kötülöklere karşı mücadele etmek mümkündür. Bu amaçla ataların figürleri, maskeleri yapılarak onların adlarına bayram ve törenler düzenlenmektedir. Bu olağanüstü kişiler örf ve âdetlerin koruyucusu olarak kabul edilir. Örf ve âdetin yerine getirilmesi onları sevindirmekte aksi davranışlar öfkelenilerek toplumun başına çeşitli belalar getirmektedir (Örnek, 1988: 95).

Ateşin ilk olarak atalar tarafından yakıldığı inancı, ateş ve ocak kültü ile atalar kültü arasında bir bağ oluşturmuştur. Ateşe saçılar yaparak ata ruhlarının ocağa atılan yiyeceklerin kokusuyla yaşamaya devam ettiği ve ateşin ışık kaynağı oluşu ile soyun devam ettiğini inançları mevcuttur. Şamanizm inancında şamanların hastaları tedavi etmek için yardımcı ruhlarla iletişim kurmasını şamanları önemli kılmıştır. Ayin sırasında ata ruhlarıyla ilişki kuramayarak tedavinin başarıya ulaşmaması şamanın toplumdaki saygısının azalmasına neden olmuştur.

Atalar kültünde kutsal kişiliklerin Tanrı ile ilişkilerinin olduğuna inanılmaktadır. İnsanlar mezar ve türbelere gidip iş, sağlık, evlilik, çocuk, ev vb. istekler için dualar edip adak adamaktadır. Bu istekler için mezar ve türbelerin etrafında bulunan ağaçlara bez bağlamak, taşlara el sürerek bedenlerini değıdirmek, kurban kesmek, türbe etrafında dönmek, mum yakmak vb. uygulamalar yer alır. İnsanlar bu nesnelere bulunan kutsal gücü kendi bedenlerine göçürerek tedavi olacaklarına inanmaktadırlar (Tek, 2018: 24). Türkiye’de bu ziyaret yerleri psikolojik rahatsızlıkların yanı sıra kısırlık, fitik, cilt hastalıkları gibi birçok rahatsızlığı bulunan olan kişilerin şifa aradıkları mekânlardır. Ocaklarda atalardan miras olarak kalan ve şifa verme gücü olan bıçak, makas, asâ, tesbih, taş vb. araç/gereçlerle onların verdiği izinler ile sağaltma işlemi yapılmaktadır.

4.1.2. Ateş ve Ocak Kültü

Ateş ilkel topluluklarda zorlu çevre koşullarıyla mücadele eden insanların yaşamlarını aydınlığı ve sıcaklığıyla kolaylaştırmak gibi birçok görevi üstlenmiştir. Soğuktan sıkıntı çeken Türkler onun ateşi bulması sayesinde hem ısınabilmiş hem de yemeklerini pişirebilmiştir (Ögel, 1993: 54). Türkler kült haline getirdikleri ateşe saygı göstererek, kutsallığını kabul etmiştir. Ateşi canlı bir varlık olarak kabul ederek törenlerinde kanlı/kansız kurbanlar sunmuştur. Ateş kültüyle ilgili en yaygın ritüeller, Nevruz ve Hıdırellez gibi mevsimlik törenlerdir. Ateşin birleştiriciliği, canlılığı, saygınlığı, iyileştirici gücü, kötülüklerden korunmak ve arınmak gibi düşünceler bu mevsimsel törenlerde ön planda yer almaktadır. Türk mitolojisinde ateş, iyi ruhların yanında yer alır. Şamanların ruhu diğer dünyada arındığı için beşeri dünyada ateşten etkilenmemektedir. Türkler arasında yaygın olarak kullanılan “ocağı tütme/ocağı yanmak” deyimleri ailenin var olması, ailenin bolluk ve rahatlık içerisinde yaşaması; *ocağı sönmek*, *ocağı batmak*, *ocağına incir ağacı dikmek*, *ocağı kör kalmak* deyimleri ise ailenin soyunun tükeneneceği, huzurunun kaçacağı anlamlarında kullanılmıştır. Alkış olarak *Ocağımız sönmessin*, *Ocağın küllensin Bahçen güllensin*, *Ocağında ateş*, *Bacanda duman eksik olmasın* ifadeleri iyi dilek temelli söz gruplarıdır.

4.1.3. Demir Kültü

İlkel insanlar doğada korunmak ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için farklı araç gereçlere ihtiyaç duymuştur. Demirin uzun çabaların ardından eritilerek şekillendirilmesi değerli aletler üretilmesinde önemli rol oynamıştır katkıda bulunmuştur. Demir eski devirlerden beri Türkler tarafından bilinmekte ve kullanılmaktadır. Savaşçı bir toplum olan Türklerde demirin dayanıklılığı, sertliği, keskinliği ve kötülüklerle karşı koruyucu olduğu düşüncesi demirin kutsal olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Demir, Türk kültüründe kutsal kabul edilen bir nesnedir. Demir dağın eritilmesi ve demircilik mesleği gibi ön planda olan unsurlar, Türk dünyasında önemi bir yere sahiptir. Demir (temür) ile ilgili olarak Kaşgarlı Mahmut’un Divanü Lûgat-it Türk’te kullandığı; “Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı ant içtiklerinde yahut sözleştiklerinde demiri ululamak için yanlarına korlar “bu kök kirsün kızıl çıksun” (Atalay, 1985: 362) ifadesi önemlidir. Bu ifadenin temelinde; sözünde durmanın önemi, aksi takdirde kişinin kanının kılıca temas edeceği düşüncesi vardır.

Demir, şamanları kötü ruhlara karşı koruyan en önemli silahlardandır. Şamanlığa takdim töreninde demir şamanın statü atlamasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca şaman davullarının demir ve ağaç kısımları değiştirilemez.

Eski Türk inanışına göre demirciler yaptıkları çeşitli aletlerle toplumdaki bireyleri kötü ruhlardan koruyan ve demire hükmeden kişilerdir. Yakut Türklerine göre demirci ve şaman aynı evden çıkmaktadır. Şamanların ruhları yönetme yeteneği olmasına rağmen kötü ruhlar demircilerden korkmaktadır. Şamanlar birtakım tecrübeler sonucunda ateşe hükmederek kendi vücutlarında ateşin yakıcı etkisini yok etmiştir. Orta Asya Türk toplulukları arasında Hz. Davut'un demircilerin pîri, koruyucusu olduğuna ve insanlara demiri işlemeyi öğrettiğine inanılmaktadır. Ergenekon Destanı'nda 400 yıl dağların arasında çoğalan ve zor şartlar altında yaşayan Türkler geçitteki demir madenini işleyerek demir çıkarır. Bu demir madeninden başka çıkacak bir yol bulamayan Türkler, demir kapıyı eritmek için ormandan odunları toplayıp kömürlerle birlikte kapının önüne yığarak demir dağı eriterek bozkıra yayılır. Bu efsanede kurtarıcı olarak bulunan demirci milletin hakani ve Şamanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayat, 2006: 66).

Doğum öncesinde çocuğun cinsiyetinin anlaşılmasında rüyalarda görülen demirden yapılan araç gereçlerin önemli bir yeri vardır. Hamile kadın bıçak üzerine oturursa çocuğun erkek, makasın üstüne oturursa çocuğun kız olduğuna inanılmaktadır (Kalafat, 2010: 253). İslamiyet öncesinde ve sonrasında hastalıklardan kurtulmak için demir ve demirciden yararlanılmıştır. Türk topluluklarında lohusa kadına ve çocuğuna zarar veren al karısından korumak için erkekler toplanarak "hay, huy!" diyerek bağırır, tüfkle havaya ateş ederek ses çıkartırır, sağ ve sol bileklere siyah boncuk takar, kırmızıyı sevmediği düşüncesiyle lohusa kadına kırmızı nesne iliştilir, çocuğun yüzüne kırmızı mendil örtülür, kadının yastığının altına orak, makas, iğne, maşa, anahtar, hançer konur.

Kırgızlarda doğum zamanı doğumu kolaylaştırmak için eve demirci çağırılarak demir dövürülür (Bayat, 2006: 69). Evlenme töreni sırasında gelin almaya gidenler evin kapısından geçerken uğursuzlukları dağıtmak için para saçar. Kına gecelerinde gelinin avucuna madeni para konur. Ölen kişinin şişmemesi için ve azaptan korunması için göbeğinin ya da tabutunun üzerine bıçak, makas gibi demir eşyaları konur. Sağaltma ocaklarının uygulamaları arasında da demir kullanımı yaygındır. Aydaş kesme ve çocuk kırklama sırasında kullanılan anahtar, metal para ve çivi; yılancık, dalak ve sarılık kesmede bıçak ve ustura kullanılmaktadır. Bu parçalar kötü ruhları bedenden uzaklaştırır.

4.1.4. Hayvan Kültü

İnsanlar doğada buldukları ilk anlardan itibaren kendilerinden olmayan her canlıya saygı duymuş ve onlarla ilgili inanış geliştirmiştir. Özellikle

hayvanlar ile birlikte yaşamayı tercih ederek onlara saygı duymuştur. Onlarla ortak dili geliştirmek için davranışlarını izlemiş, onların koruyuculuğundan yararlanmışır. Yılan, kurt, at, geyik, kuş, tilki, ayı ve boğa Türklerin hayatında önemli hayvanlar olup, hayvanları kasıtlı olarak öldürmek, onlara zarar vermek töreler aracılığıyla yasaklanmıştır. Bozkır kültürünün ayrılmaz bir parçası olan hayvanlar, sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda önemli bir yere sahiptir. Coğrafya ve iklim şartlarında, Türklerin ekonomisinde, günlük yaşamda, askerî faaliyetlerde ve Türk mitolojisinde yer edinen hayvanlar, saygı duyulan ve insanların kendilerini koruduklarına inanılan canlılardır.

Örneğin at Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Türk anlatılarında kahramanın en yakın ve sadık arkadaşı, zaferinin ortağı, akıl hocası, sahibini mutlak ölümden kurtaran ve sahibi kadar cesur bir hayvandır. Kötülüklerin habercisi olarak sahibi olası tehlikelere karşı uyarır. Diğer önemli hayvanlar koyun ve keçidir. Koyun ve keçi bozkırlarda rahat ve kalabalık bir şekilde yaşam sürmesi ile ekonomik açıdan getirisi fazla olan hayvanlardır. Et, süt ve yün ticareti yapılmaktadır. Dede Korkut anlatılarına konu olan boğa da önemli bir hayvandır. *Dirsehan Oğlu Boğaçhan* isimli hikâyede boğa, bireyin rüştünü ispat etmesinde rol oynamıştır ve toplum tarafından boğa ismi bir çocuğa verilmiştir. Böylece çocuğun hayvan kültü inancına göre boğa kadar güçlü ve şöhretli bir kişi olması niyet edilmiştir (Ergin, 2018: 83).

4.1.5. Su Kültü

Su, hayatın ve medeniyetin kaynağı olarak görülmesi nedeniyle milletlerin yaratılış mitlerinde sıkça yer almıştır. Sümer, Hint, Mısır gibi pek çok medeniyetin mitlerinde dünyanın yaratılışı su ile ilişkilidir. Su ile temas yeniden doğuş olarak hissedildiği için “hayat suyu, gençlik pınarı” olarak isimlendirilmiştir. İnsanların öldükten sonra yıkanarak öteki dünyaya doğru yolculuğa çıkarılması ve mezarların üstüne su dökülmesi, faniler âlemi ile ebedi âlemi arasındaki sınırı belirlemektedir (Bayat, 2018: 244). Su bereket ve verimlilik açısından tarım ve hayvancılık ile uğraşan toplumlar için daha çok önemlidir. Türklerin ıduk yer-su (kutsal yer-su) ile ifade ettikleri inanışları neticesinde toprak ve su her zaman beraber anılmıştır. Evrendeki dört ana unsurdan biri olarak kabul edilen su etrafında da kült oluşmuştur. Şamanizm inancını benimsemiş olan Türkler; soğuk, iyi ve tatlı ırmakların kaynaklarının cennette olduğu, sıcak su kaynaklarının da cehennemde olduğu inancına sahiptir. Altay efsanelerine göre göğün on ikinci katında kadar yükselen Dünya Dağı'nın üzerinde bulunan bir kayın ağacı altındaki kutsal çukurda hayat suyu bulunmaktadır (Ögel, 1993: 107).

Türkler dağları, çayları, ırmakları, dereleri ve gölleri Tanrı makamı olarak görmüşler ve bu mekânlarla irtibatta kalmıştır. Örneğin Altay-Yenisey şamanist Türkleri dini törenlerde söyledikleri ilahilerde Yenisey, Abakan, Kem, Tam gibi ırmaklarının isimlerini anarak saygı göstermişlerdir (İnan, 1976: 41). Eski Türk inancında suların yaşayan yardımcı ruhlar olduğu, kötü işlerde cezalandırıcı oldukları düşüncesi korku ve saygı duyulmasına neden olmuştur.

Ruhların yardımlarına başvurmak isteyen şamanlar ayinlerinde meditasyon (extase) halindeyken yardımcı su ruhları ile iletişime geçer. Önce Yayık Han'a başvurarak dua eder. Tonyukuk Yazıtı'nda "Tanrı, Umay ilâhe, mukaddes yer, su üzerine çöküverdi her halde" (Ergin, 2003: 41) ifadesiyle düşmanların Umay ve yer-su ruhlarının yardımıyla yenildikleri anlaşılmaktadır. İslami düşünceye göre Hz. Hızır'ın karaya, Hz. İlyas'ında sulara hükmettiği inancı vardır. Hz. Hızır ve Hz. İlyas'ın buluştukları gün olan *Hıdırellez* gününde hem tedavi hem de iyi dilekleri Tanrı'ya ulaştırmak amacıyla insanlar dileklerini çizerek ve yazılar yazarak gül ağacının dibine koyar. Bu dileklerin yazılıp, çizildiği günün ertesi dileklerin gerçekleşmesi için akarsu ve denizlere atma âdeti bulunmaktadır.

Su üzerine ant içme durumu sıklıkla görülmektedir. İnanişe göre su tanrının bir hediyesidir. Günümüzde de "ant etmek" ifadesi "ant içmek" olarak kullanılmaktadır. Hediye edilen kansız kurbanlardaki amaç su iyelerinin ruhunu memnun etmektir. Eski Türkler su iyelerine sunulan kurbanların yeterli olmaması durumunda bu iyelerin kişileri hasta edeceklerine inanılmaktadır. Diyarbakır ve Urfa çevresinde kuruyan ya da kurumaya yüz tutan su kuyularına, ırmaklara kurban kanı akıtılarak su iyelerini memnun ederek, kuruyan nehir ve kaynağı yeniden canlandırmak amaçlanmaktadır (Kalafat, 2010: 168). Mitolojik inanca göre suya girildiği ya da sudan atıldığı zaman su iyelerine selam verilir. Aksi halde su iyeleri sinirlenip, beddua eder veya zarar verir. Kâbusları alıp götürmesi, iyi rüyaları feraha kavuşması için her ikisi de yer-su iyelerinin mekânları olarak kabul edilen göl, nehir ve su kaynaklarına anlatılır. Çocuk sahibi olamayan kadınlar suyun şifa verici, temizleyici gücü nedeniyle sudan medet umarak su iyelerinin yardımıyla çocuk sahibi olacaklarına inanır.

4.1.6. Taş-Kaya Kültü

Taşlar ve kayalar da sertliği, dayanıklılığı gibi fizikî özellikleri nedeniyle her toplum tarafından kutsal olarak kabul edilmiştir. Toplumlar onlara saygı atfederek, onların ruhu olduğuna inanarak etrafında birtakım uygulamalar geliştirmiştir. Bazı toplumlar taşları erkek ve kadın olarak nitelendirmiştir.

Taş ve kayalar tıbbi rollerinin yanı sıra ilkel insanların korunma, barınma ve savunmasında da rol oynamıştır. Örnek olarak Uygur Göç Destanı'nda, Çinlilerin Uygurları zayıflatmak amacıyla Kutlu Dağ olarak isimlendirilen büyük bir kayayı parçalayıp götürmeleri ve bu kayanın gidişiyle Uygur ülkesinde bolluk, bereket ve huzurun sona ermesi sonucunda Uygurluların göç etmek zorunda kalması gösterilebilir. Altay ve Yakut yaratılış destanlarında taşın yaratıcılık vasfına dikkat çekilir. Yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışı ile ilgili olan Altay Yaratılış Destanı'nda uçsuz-bucaksız sularla kaplı olan dünyanın üzerinde konacak bir yer bulamayan Tanrı Ülgen'e gökten bir ses önündeki nesneyi yakalamasını emreder. Bu sese uyan Ülgen denizden çıkarttığı taşın üstüne biner. Ülgen bindiği taşın üzerinde gelen sesin tavsiyelerine uyarak yeri ve göğü yaratır (Ögel, 1993: 432-433).

Tanrı tarafından Türk milletine hediye edilen “yada taşı” kutsal kabul edilen taşların en önemlisidir. Yakutça'da “sata”, Altay Türkçesi'nde “cada”, Kıpçak Türkçesi'nde “cay” olarak söylenilmektedir (İnan, 1986: 160). Anadolu'da birçok “Gelinkaya, Kızlar Kayası, Gelin Damat Taşı, Çocuk Kayası” gibi isimlerle anılan taş konulu efsanelerde insanların günah işleyerek taşa dönüşmeleri anlatılmaktadır. Taş ve kayalar; hastalıklardan kurtularak şifa bulmak, sıkıntılardan kurtularak huzura kavuşmak, kısırlığı gidermek, çocuk sahibi olmayı kolaylaştırmak ya da engellenme gibi birçok amaç için kullanılmaktadır. Çocuk sahibi olamayan kadınlar delik kayaların içerisinden geçer. Yakutlara göre “sata” taşı at, ayı, inek, kurt gibi hayvanların karınlarında olur. En kuvvetli ve değerli olanı kurdun karından çıkartılandır. Diğer inanışa göre yada taşı daima rüzgar esen dağlarda yahut Altay Dağları'nın buzla kaplı bölgelerinde bulunur (Bayat, 2018: 157).

SONUÇ

Çalışma geleneksel ekolojik bilginin tıbbî folklor ile buluşturulmasıyla oluşturulmuştur. Bu bağlamda geleneksel ekolojik bilgi halk hekimliği, halk baytarlığı, halk botaniği ve halk takvimini içerisine alan bir araştırma alanıdır. Amacı bu alanları tahrip etmeden inceleyip değerlendirmektir. Geleneksel ekolojik bilginin taşıyıcısı olan tıbbî folklor, içeriğinde doğadan unsurları barındırarak kullanıma sunulmuştur. Yerel halkın doğa hakkındaki bilgi birikimlerini ortaya koyan bu uygulamalar, insan sağlığında önemli bir yere sahiptir. Bu yöntemler, bir anda değil, doğadan uzun yıllar boyunca elde edilen tecrübeler sayesinde oluşturulmuştur.

Yeryüzünün oluşumundan itibaren insanın merkezinde var olan en büyük sorunlardan biri sağlıktır. İnsan var olduğu andan itibaren sağlığını korumak veya bozulan sağlığına tekrar kavuşmak için bir arayış içine girmiştir. Girmiş

olduğu bu çaba sonucu bazı tedavi yöntemleri meydana gelmiştir. Zamanla uygulanan bu yöntemler bulunduğu coğrafyanın da etkisiyle sürekli gelişerek devam etmiştir. Bu bağlamda ilkel zamanlardan itibaren uzun yılların insanlara katmış olduğu birikimle birlikte tıbbî folklor uygulamaları belli bir tecrübe sonucu ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler, bazı halk hekimliği uygulamalarını ve inanışlarını da taşıyarak kültürel varlıklarını korumuşlardır. Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte kültürlerinde var olan bazı tıbbî folklor uygulamalarını İslamiyet ile şekillendirip geliştirilerek gelecek kuşaklara aktarmışlardır.

Hastalıkları tedavi eden kimselere ocak, ocaklı, kırık-çıkıkçı ve hoca gibi ünvanlar verilmektedir. Bu kişiler hastalığın durumuna ve evresine göre tedavi yöntemleri uygulayarak hastalığı gidermeye çalışmaktadır. Modern tıbbın çaresiz kaldığı durumlarda hasta Allah dostu olarak da bilinen ziyaret mekânlarına götürülerek burada yatan kutsal kişiler aracılığıyla Allahtan şifa diler. Tedavi oturumları bireyi ve hayvanı bütüncül ele almaktadır. Hastalığın başlangıç evresinde tıbbî folklorla başvurmak faydalıdır ancak ilerleyen rahatsızlıklarda bu uygulamalardan tam sonuç almak mümkün değildir. Bu nedenle tıp eğitimi almış uzman kişilere başvurmak doğru bir karar olacaktır. Bugün tedavi oturumlarının günü ve saati telefonda belirlenmektedir. Şifacılar gelen kimseler ocak sahibinin hünerlerini duyarak gelmektedir. Modern tıpta bazı hastalıkların tedavisinde (sülük, hacamat vd.) halk hekimliği uygulamaları kullanılmaya başlanmıştır. Halk hekimliği uygulamaları devlet tarafından da desteklenmektedir. Hastanelerde ve MHRS'de Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp-GETAT adıyla randevu butonları oluşturulmuş ve insanların bu birimlerden destek alması sağlanmıştır.

Kaynakça

- AYDIN, Nursen. (2018). Nitel Araştırma Yöntemleri: Etnoloji. Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi, 2(2): 60-71.
- ARAT, Reşit Rahmeti.(1959). Kutadgu Bilig Tercümesi. Ankara: TTK.
- ATALAY, Besim. (1985). Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi I. Ankara: TDK Basımevi.
- BAYAT, Fuzuli. (2006). Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- , Fuzuli. (2018). Türk Kültüründe Kadın Şamanlar. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BEKKİ, Salahaddin. (2017). “Halk Hekimliği”. Kültür ve Turizm Bakanlığı “Ortak Miras”, s.197-209.
- BERKES, Fikret. (1993). “Traditional Ecological Knowledge in Perspective”, Traditional Ecological Knowledge Concepts and Cases. Julian T. Inglis (Ed.), Canada, International Program on Traditional Ecological Knowledge and International Development Research Centre, s.1-9.
- BORATAV, Pertev Naili. (2013). 100 Soruda Türk Folkloru. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- BÜYÜKŞAHİN, F. - GÜNEŞ, G. (2017). “Pastoral Göçebe Topluluklar ve Kültürel Peyzaj Korumanın Önemi”. Rekreasyon ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(1): 36-48.
- ÇIBLAK, Nilgün. (2004). “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”. TÜBAR, (15): 103-125.
- ÇORUHLU, Yaşar. (2002). Türk Mitolojisinin Anahatları. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- DİNÇ, İsmet. (1971). Mesudiye’de Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği. (Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Etnoloji Kürsüsü, Ankara.
- DUVARCI, Ayşe. (1990). “Halk Hekimliğinde Ocaklar”. Millî Folklor, s.34-38.
- ELİADE, Mircea. (1999). Şamanizm İlk Esrime Teknikleri. (Çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Yayınevi.
- EMİROĞLU, Kudret- AYDIN, Suavi. (2003) Antropoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ERGİN, Muharrem. (2018). Dede Korkut Kitabı I-II. Ankara: TDK Yayınları.
- HUFFORD, David. (2007). “Halk Hekimliği”. (Çev. Mustafa Sever). Millî Folklor, 19(73): 73-80.
- İNAN, Abdülkadir. (1976). Eski Türk Dini Tarihi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- , Abdülkadir. (1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara: TTK.
- JOHANNES, R. E. (1993). Integrating Traditional Ecological Knowledge and Management with Environmental Impact Assessment. *Traditional Ecological Knowledge: Concepts and Cases*, s.33-39.
- JUNG, Carl Gustav. (2006). Analitik Psikoloji. (Çev. Ender Gürol), İstanbul, Payel Yayınevi.
- , Carl Gustav. (2005). Dört Arketip. (Çev. Zehra Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim. (1980). Eski Türk Dini. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KALAFAT, Yaşar. (2004). Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- , Yaşar. (2010). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KAPLAN, Haktan. (2022). Türk Kültüründe Ziyaret Olgusu -Bolu ve Düzce Örneği. Konya: Palet Yayınları.
- , Haktan. (2022). "Bolu ve Düzce İlleri Bağlamında Kutsal Ziyaretgâhlar Etrafında Yapılan Ritüeller". *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 56-71.
- , Haktan-PEKER, Selçuk. (2023) "The Image of Colour and Number in Fairy Tales: The Case of Bolu Folk Tales". *Journal of Education Culture and Society*, 14(1): 597-618.
- KAYALIK, Duygu. (2014). "Şaman Terimi Üzerine Bir İnceleme". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1(2): 45-63.
- ÖGEL, Bahaeddin. (1993). Türk Mitolojisi I. Ankara: TTK Basımevi.
- ÖRNEK, Sedat Veyis. (1988). 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- ÖZDEMİR, Nebi. (2018). "Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18 (1): 1-28).
- SCHİMMELE, Annemarie. (1991). Sayıların Gizemi. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ŞAR, Sevgi. (2005). "Anadolu'da Rastlanan Halk Hekimliği Uygulamalarına Genel Bir Bakış". *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 13(2): 1163-1178.
- TEK, Recep. (2018). Kayseri Yöresi Sağaltma Ocakları. Konya: Kömen Yayınları.
- UYAR, Akın. (2013). Halk Hekimliği Kapsamında Yozgat Ocakları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- YOLCU, M. Ali.-AÇA, Mehmet. (2019). "Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor", *Folklor-Edebiyat*, 25(100): 861-871.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

- [https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/5934,geleneksel-tip-kitabipdf.pdf?0,%20eri%C4%A2im%20tarihi:%2016.01.2020\).%2019-22%20Nisan%202018%E2%80%9Fde%20%C4%A0stanbul%E2%80%9Fda,%20yaz%C4%B1l%C4%B1%20ve%20s%C3%B6zl%C3%BC%20bir%C3%A7ok%20bildirinin%20sunuldu%C4%9Fu%20%E2%80%9CUluslararası%C4%B1%20Geleneksel%20ve%20Tamamlay%C4%B1c%C4%B1%20T%C4%B1p%20Kongresi%E2%80%9D%20ger%C3%A7ekle%C4%A2tirilmi%C4%A2tir.%20\(https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/30420,getat-bildiriler-kitabi-dizgi-sonpdf.pdf?0](https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/5934,geleneksel-tip-kitabipdf.pdf?0,%20eri%C4%A2im%20tarihi:%2016.01.2020).%2019-22%20Nisan%202018%E2%80%9Fde%20%C4%A0stanbul%E2%80%9Fda,%20yaz%C4%B1l%C4%B1%20ve%20s%C3%B6zl%C3%BC%20bir%C3%A7ok%20bildirinin%20sunuldu%C4%9Fu%20%E2%80%9CUluslararası%C4%B1%20Geleneksel%20ve%20Tamamlay%C4%B1c%C4%B1%20T%C4%B1p%20Kongresi%E2%80%9D%20ger%C3%A7ekle%C4%A2tirilmi%C4%A2tir.%20(https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/30420,getat-bildiriler-kitabi-dizgi-sonpdf.pdf?0) Erişim tarihi: 27.01.2025) (**Sağlık Bakanlığı tarafından desteklenen geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulandığı merkezler hk.**)
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141027-3.htm> (Erişim tarihi: 27.01.2025) (**Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği hk.**)
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Erişim tarihi: 27.01.2025) (**Lisansüstü tezler hk.**)

Fotoğraf 1: MHRS'de Geleneksel Tamamlayıcı Tıp Ünitesi.

G	
Gastroenteroloji	☆
Gastroenteroloji Cerrahisi	☆
Geleneksel Tamamlayıcı Tıp Ünitesi	☆